

YAMAJI MASANORI

„BU 武” ÉS „BUN 文”
– A FILOLÓGIAI KUTATÁS FONTOSSÁGÁRÓL
JAPÁN JOBB MEGISMERÉSÉHEZ*

A japán szubkultúra, illetve popkultúra – mint például a *manga* 漫画 képregény vagy az *irezumi* 刺青 tetoválás – iránti érdeklődés elterjedésével már legalább tíz éve megsokasodott azok száma a japán szakra jelentkezők, illetve a felvételt nyert hallgatók körében, akik arra gondolva jelentkeztek, jelentkeznek, hogy a japán szakon tanulva közelebbi ismeretekhez juthatnak e témakörökből, vagy éppen arra is gondolnak, hogy e témák szakemberévé válhatnak.¹ Sőt olyan véleményt is hallhattunk még a szakos oktatók részéről is, hogy „nagy az érdeklődés ezek iránt, így ha *manga* vagy *tetkó* kurzust indítunk, biztosan sok diákot szerezhethünk a japán szak számára.” Bár meg lehetne érteni az efféle gondolkodást is, ha az utóbbi időkben a felsőoktatást mélyen sújtó finanszírozási körülményekre gondolunk, de semmiképpen sem tarthatjuk helyesnek az ilyen tudománytalan gondolkodást, különösen azt, hogy egy kutatóegyetem oktatója szájából elhangozzék tudományos és megalapozott indoklás nélkül!

Ugyanakkor a szubkultúra, illetve a popkultúra is a japán kultúra része, így indokolt lehet e témák megfelelő kultúrtörténeti forrásanyag elemzésén alapuló bemutatása, például a *Japán társadalom és kultúra* című BA-s kurzus keretében. Ehhez viszont nélkülözhetetlen a kurzusvezető oktatónak az e témával kapcsolatos filológiai forráskutatás révén szerzett felkészültsége, ami alapot képez a kutatóegyetem kurzuskövetelményeinek megfelelő előadás megtartá-

* A cikk annak az előadásnak az átdolgozott változata, amelyet a 2013. november 27-i ünnepi konferencián tartottam. Az ünnepi konferencia megrendezésével az ELTE BTK Távolségi Intézet jelenlegi és volt munkatársai tiszteletüket fejezték ki a 90 éves Csongor Barnabás tanár úr előtt, és a Kelet-ázsiai Tanszék/Távolségi Intézet fennállásának 90. évfordulóját ünnepelték, az egyetemi vezetés és a kínai nagykövet jelenlétében.

¹ Amíg a szak alapító vezetőjeként irányítottam a japán szakot, az utolsó majd' 10 évben a felvételi időszak közeledtével a japán szakos felvételin gondolkodóktól számtalan e-mailt kaptam, melyben megírták, hogy miért kívántak az ELTE japán szakára jelentkezni. Kiderült, hogy a döntő többség a *manga* képregény miatt kezdett érdeklődni Japán és a japán szak iránt. Válaszul kénytelen voltam elmagyarázni a szak képzési céljait, s azt is jelezni, hogy nincs lehetőség a *manga* rajzolás elsajátítására a hivatalos órák keretében.

sához, különösen ahhoz, hogy a kurzusvezető oktató a japán társadalomnak a szub/popkulturális jelenségekről alkotott megítéléséről is hiteles képet tudjon adni a hallgatók számára.²

A bölcsészkaron a japán szakos képzés a tudományági besorolásban a filológia tudományághoz tartozik, a többi keleti nyelvi képzéshez hasonlóan. A japán szakos képzés feladata tehát nemcsak a japán társadalom jelenségeinek

² A japán *manga*-, illetve *irezumi*-kutatás iránt érdeklődőknek ajánlom a Kyoto International Manga Museum 京都国際マンガミュージアム, a Japan Society for Studies in Cartoons and Comics 日本マンガ学会, illetve a National Museum of Ethnology 国立民族学博物館 honlapjait, ahol megismerkedhetnek e két témával kapcsolatos, Japánban folyó tudományos kutatás jelen helyzetével. A *manga* tanulmányozását illetően számos japán egyetemen működik a hallgatók által működtetett ún. *Manga kenkyū kai* 漫画研究会, azaz a Manga-kutató klub is, mint a számtalan egyetemi diákklub egyike, amely a diákok által befizetett klubtagsági díjból fedezi a szükséges működési költségeket. Azoknak ajánlom a TBS News R5 漫画で描き残す東日本大震災～ストーリー311 あれから3年～ („A mangában rajzolva megörökített Keleti-Japán nagy katasztrófa – Történetek 311, 3 év elteltével –”) című munkát, akik érdeklődnek a japán manga iránt. A japán manga szerepének komoly és pozitív fejlődését figyelhetjük meg benne, lásd az irodalomban feltüntetett internetes címlistát. Tetoválással foglalkozó egyetemi klub ugyanakkor nincs. Ez is jól érzékelteti a japán társadalom megítélését a tetoválással szemben. A *shintō* 神道 világképében a gyermek „szennyezettség nélkül, makulátlanul” születik, mint *akago* 赤児, tiszta, világos gyermek. A később rájuk tapadó összes szennyezettséget lemosó ún. *misogi* 禊ぎ, szennyezettséget lemosó tisztálkodással – főként tengervízben – újra tiszta állapotba kerülhetnek az emberek. (A japán gyerekképről és a *misogiri*-ről lásd Yamaji 2005.) Így a tetet szándékosan szennyező tevékenység nem kaphat pozitív értelmezést a japánok részéről. Azonban közismert dolog, hogy a *jōmon*-kori régészeti leletek között olyan agyagszobrokat is találtak, amelyeken tetoválásra utaló jelek találhatóak. Továbbá a kínai *Weizhi woren zhuan* (*Gishi wajin den*) 魏志倭人傳, a *Weizhi wo* 倭 (j. wa) emberekről szóló fejezetében olvasható, hogy „a szokásuk szerint a férfiak – a fiataloké is, a fiataloké is – mind arcukon és testükön tetoválva vannak...”. (Lásd *Gishi wajin den*, *Gokanjo wa den*, *Sōsho Wakoku den*, *Zuisho Wakoku den* 1951.) A *Weizhi* az i. sz. 3. század vége felé készült, így e szerint az időszámításunk első évszázadaiban a japán férfiak mind tetoválhatták magukat. Azonban a Yamato hatalom (i. sz. 4–7. század) kialakulásával ez a szokás háttérbe szorult – ebben a konfuciózus tanítás hatása is nagy lehetett, mert a Yamato hatalom nagy erővel törekedett a kínai műveltség átvételére, és a 7. század második felétől fokozatosan kiépült a császári *Ritsu-Ryō* 律令 jogi rendszer. A jogrendszer kialakulásával a tetoválás a büntetés egyik fajtája lett, mint *irezumi*-büntetés. Ez a büntetés addig maradt fenn a japán jogrendszer történetében, amíg végül a Meiji-kormány 1872-ben megszüntette, és arra is erőfeszítést tettek, hogy a testdíszítésre szánt *irezumi* terjedését szigorú jogszabályokkal megakadályozzák (lásd Haruta 1994). A mai Japánban a kiskorúak tetoválása tiltott, és a tetoválás foglalkozásként való végzéséhez orvosi igazolvány szükséges. Az uszodáknál és a fürdőknél rendszerint nem engedik be azokat, akiken tetoválás látható, mivel a japán civil társadalomban a tetovált embereket elsősorban az alvilággal hozzák összefüggésbe, és az átlagemberekben utálatot és félelmet keltenek. Az utóbbi időkben több város igyekszik még városi rendelettel is megtiltani a tetovált emberek strandolását a tengerpartjukon, mint például *Kōbe város 37. városi rendelete a Suma tengerpart megvédésére és továbbfejlesztésére* (須磨 海岸を守り育てる条例, 2008. 03. 31., lásd az irodalom internetes címlistáját).

megismertetése, leírása – ezt egy jól felkészült újságíró is el tudná végezni, esetleg jobban.³ A japán szakos nyelvképzés a mai beszélt nyelv tanításával, ami a nyelviskola feladata, nem ér véget, hanem az alapos japán nyelvi és nyelvészeti – a régi japán nyelv és a *kanbun* ismereteit is beleértve – ismeretek átadását is magában foglalja. A japán szakos képzésnek az elsődleges feladata a japán nyelv alapos ismeretei birtokában történő és a nyelvi forrásanyag elemzésén alapuló feltárása a Japán életében észlelhető jelenségek történelmi, kulturális és műveltségi gyökereinek, illetve a japán emberek gondolatvilágának ezen keresztül történő jobb megismerése, és nem utolsósorban a hallgatók bevezetése Japán filológiai módszertanon alapuló tudományos tanulmányozásába.

A következőkben a fent vázolt japán filológiai kutatás fontosságának illusztrálására két fogalmat, a „*bu* 武” és a „*bun* 文” fogalmat vizsgálom a filológia és a fogalomtörténet szemszögéből.

Ez a két fogalom a japán történelem fejlődése során, különösen a *bushik* 武士 majd hétszáz éven keresztül tartó uralkodása alatt kialakult társadalmi és erkölcsi képnek az alapjait adta, és az e két szó által kifejezett gondolatok máig hatnak a japánok gondolkodására, különösen a „*bunbu* 文武” páros fogalmaként. Ebben a párosításban a *bu* a harci képességet és a hadászati ismereteket együttesen fejezi ki, míg a *bun* a *bu* fogalmán kívül eső szellemi képesség és műveltség összességét takarja. A *bu* fogalom a „*budō* 武道, a *bu* útja” fogalomként is tovább él a mai japánok gondolkodásában, mondhatni nagy jelentőséggel. A „*budō*” fogalom a harci és a hadászati tudományban való edző és gyakorló utat jelenti, de a kemény edző gyakorlásán nemcsak a fizikai képesség magas fokának elérését értik, hanem a tudat és a szellem, illetve a személyiség minőségi tökéletesítését is. A *budō bu* útja tehát embert nemesítő út is.⁴

³ Az egyetem elvégzése után csaknem három évig (1968–1970) dolgoztam a Mainichi Hōsō (Mainichi Broadcasting System) TV Híradó Főosztályán, mint televíziós riporter-újságíró és szerkesztő. Így a gyakorlatban is közelebről megismerkedhettem az újságírás és a tudományos munka követelményei és céljai közötti különbséggel.

⁴ Az itt foglaltak részletes elemzését illetően lásd Yamaji 1993, 1996, 1998, 2004, 2007 és Yuasa 1986. Catharina Blomberg művében három helyen (1995: 123, 151, 158) érinti a *bun-bu* fogalom párt, de a szó mélyebb filológiai, fogalomtörténeti és eszmetörténeti elemzésével adós marad. A *bun-bu fogalom* elemzéséhez vett forrásszövegek értékelése hiányos, így a *bun-bu* fogalom eszmetörténeti és fogalomtörténeti elemzése a kötet címe ellenére sajnálatos módon hiányos. A Kiotó Egyetemre benyújtott PhD dolgozat alapján készült és 2009-ben a kiotói Shibunkaku kiadásában megjelent Alexander Benett írása, a *Bushi no seishin (etosu) to sono ayumi – Bushidō no shakai shisōshi teki kōsatsu* (Benett 2009), a *bushi* szellemi történeti kutatásában felmerülő kérdéseket átfogóan vizsgálja és foglalja össze. Azonban ennél a munkánál is hiányzik a kulcsfogalmak filológiai és fogalomtörténeti vizsgálata. A *bushi* éthosz vizsgálatához elkerülhetetlen alpművek – mint például Arai Hakuseki 新井白石: *Oritaku shiba no ki* 折りたく柴の記, Katsu Kaishū 勝海舟: *Hikawa seiwa* 氷川清話, Yamaoka Tesshū 山岡鉄舟: *Bushidō*

Azt, hogy a *budō* fogalom a mai japánok gondolkodásában is jelentős helyet foglal el, ékesen jelzi a 2012-ben életbe léptetett *chūgakkō* 中学校, vagyis az alsó középiskolai „*Budōkyōiku* 武道教育, *budō* oktatás” (műfaj szerint *jūdō* 柔道, *kendō* 剣道 és *sumō* 相撲) kötelezővé tétele. Ennek indoklásául a 2012-ben életbe léptetett *Shin gakushūshidō yōryō* 新学習指導要領 (*Új oktatási iránymutató*) kiemeli a 2006-os *Kyōiku kihon hō* 教育基本法 (*Oktatási alaptörvény*) módosításában foglalt alap gondolatot, azaz „a (japán) hagyományok és örökségek tiszteletben tartását”.⁵

A máig ható *bushi*-gondolatvilágnak és japán eszmetörténeti fejlődésének helyes megértését illetően mindenképp előtte szükséges annak az eszmetörténeti és fogalomtörténeti vizsgálata, hogy vajon hogyan fejlődött ki az a gondolatrendszer, amire a *bushik* a saját cselekedeteik alapjaként támaszkodtak, vagy

– *Bunbu ryōdō no shisō* 武士道 – 文武両道の思想 – stb. elemzését, illetve fogalomtörténeti és eszmetörténeti vizsgálatát sajnálatos módon nem találjuk meg benne. A *bushi*-kutatásban észlelhető hiányosságokról a neves eszmetörténész, Bitō Masahide 尾藤正英 professor (1923–2013) a következőket írta az általa szerkesztett *Acta Asiatica* vol. 49. különszáma, a „*Studies on Bushi (samurai)*” (1985) előszavában: „...The *samurai* or *bushi*, who left such an imprint on the mind of the modern Japanese, emerged around the tenth century and continued to play an important role both socially and politically for almost one thousand years until the abolition of the class at the time of the Meiji Restoration. As such they gave to Japanese history some of its most distinctive characteristics. Despite this fact, past studies in Japanese history, whether by Japanese or by foreigners, have not necessarily given due attention to the distinctive characteristics of the *bushi*. While more true outside academia than in, there are cases where the *bushi* are regarded simply as rude warriors who were the source of the aggressive militarism of modern Japan. In other cases the *bushi* are regarded as feudal lords or as members of ruling class whose interest were totally opposed to those of the ordinary populace. These views, however, reflect only one facet of the *bushi*. To grasp the total dimensions of the *bushi* accurately and to appraise correctly the legacy bequeathed by the *bushi* to modern Japan remains a task for the future.” Bitō professor szavai megerősítették eddigi észrevételeim helyességét a *bushi*-kutatással kapcsolatban, mely szerint a kulcsszavak alapos elemzése, fogalomtörténeti vizsgálata nélkülözhetetlen. Így születtek a *bushi* gondolatvilágának megértéséhez fontosnak vélt fogalmak tisztázását célzó írásaim, amelyeket e jegyzet elején említettem. A Chiba Egyetem japán történelem professzora, a Tokió Egyetem emeritus professzora, Bitō professor a Japán Alapítvány vendégprofesszori programjának keretében 1988. áprilistól június végéig három hónapon keresztül rendkívüli kurzust tartott a japán történelemről az ELTE japán szakosainak számára. Így az 1986. őszén indult japán szak első két évfolyamának hallgatói ritka lehetőséget kaphattak, hogy személyesen hallgathassák a professzor japán történelemről szóló előadását Szerdahelyi István tolmácsolása segítségével. E sorok írója számára is rendkívüli lehetőség volt, hogy személyesen konzultálhattam a fent említett kérdésekről. A *bushi* ez irányú kutatását illetően még mindig sok kérdést tartogat magában, aminek tisztázása alapvetően megváltoztathatja az eddig kialakult és makacsul megmaradó sablonos *bushi*-képet, s előmozdíthatja a japánok gondolatvilágának, illetve a japán társadalom működésének jobb megértését.

⁵ Lásd Ishizaka 2013 és a *Monbu Kagaku Shō*, a Ministry of Education, Culture, Sports, Science & Technology in Japan honlapját, ahol a vonatkozó törvények és jogszabályok olvashatók.

milyen alapfogalmak, szavak voltak, amelyek kifejezték a *bushik* értékrendjét, az életről alkotott képüket.

Forrásanyagok a *bushi*-gondolatvilág tanulmányozásához

A *bushi*-gondolatvilág tanulmányozásához szóba jövő, illetve a kutatók által eddig forrásul használt és elemzett különböző írások a következő három csoportba oszthatók:⁶

- I. *Heike monogatari* 平家物語 (*Heikék története*),⁷ *Taiheiki* 太平記 (*A nagy béke története*),⁸ *gunki monogatari* 軍記物語, azaz csatatörténetek, *Azuma kagami* 吾妻鏡 / 東鑑 (*A Kelet tükre*),⁹ *Baisōron* 梅松論 (*Sárgabarack és fenyőfa története*),¹⁰ illetve más történeti írások. Továbbá a regények, a *jōruri* 浄瑠璃 és *kabuki* 歌舞伎 darabok stb., irodalmi művek, amelyekben leírták, feljegyezték a *bushik* életét, gondolatait és tetteit.¹¹

⁶ Lásd Yamaji 2004: 469–467.

⁷ A *Heike monogatari* szerzőjeként Shinano no zenji Yukinagát 信濃前司行長 (?–?) szokták említeni a Yoshida Kenkō 吉田 兼好 (költő, 1283?–1352?) *Tsurezure gusa* 徒然草 (*Ráérő időben*) című írásában olvasható feljegyzésekre hivatkozva, azonban a *Heike monogatari* létrejöttének körülményeiről biztos adatok nem ismertek. Az eredeti mű valószínűleg a 13. század első felében keletkezhetett, és ezt követően hamar számos verzió született, voltak olvasásra szánt verziók, illetve előadásra szánt verziók, lásd *Hōjōki*, *Tsurezuregusa*: 271.

⁸ A *Taiheiki* ma ismert véglegesnek mondható verziója a 14. század második felében, 1371 körül készülhetett. A szerzője nem ismert, de egyesek szerint például Kojima szerzetes 小島法師 (?–1374) vagy Gen'e 玄恵 (a Tendai iskola szerzetese, 1279–1350) neve jöhet szóba, mivel nevük a korabeli feljegyzésekben fellelhető, de egyik sem bizonyított teljes bizonyossággal. A *Taiheiki* a több mint ötven évig tartó Déli és Északi császári udvarok közötti viszálykodást írja le, amely az Ashikaga sógunátus (1336–1573) megszilárdulásával ért véget. A *Taiheiki* közismerten nagy hatással volt a későbbi japán irodalmi alkotásokra.

⁹ Az *Azuma kagami* 吾妻鏡 (*A Kelet tükre*) napi feljegyzésekben írja le a Kamakura-sógunátus első időszakának eseménysorozatát, amely a Mochihito herceg 以仁王 által 1180-ban indított, Heikék elleni hadjáratral kezdődött, és a Kamakura-sógunátus hatodik sógunja, Munetaka herceg 宗尊親王 (sógun 1252–66, 1242–1274) 1266. évi kiotói császári udvarba való viszatéréseével ért véget. Valószínűsíthető, hogy a Kamakura-sógunátus hivatalos szervezete állította össze a 13. század vége felé vagy a 14. század elején. A Kamakura-sógunátus első 87 évéről szóló legfontosabb történeti forrásmű.

¹⁰ A Déli és az Északi udvarok koráról (1336–1392) szóló, *kana* írással készült történeti esszé. Szerzője valószínűleg az északi udvar oldalán álló *bushi* vagy szerzetes lehetett, de pontos kiléte nem ismeretes. A mű 1349 körül készülhetett.

¹¹ Az irodalmi műveken alapuló japán gondolatvilág átfogó filológiai vizsgálatának egyik példjaként említhető Tsuda Sōkichi 津田左右吉 (1873–1961) *Bungaku ni arawaretaru waga*

II. A *bushi* törvények és intelmek, mint a *kakun* 家訓 (családi intelmek, előírások, törvények), az *ikun* 遺訓 (a néhai családfeje által hátrahagyott útmutatások, intelmek), a *kabegaki* 壁書 (fali felirat; az előírásokat, törvényeket pontokba szedő írás, amelyet az úr házának falára ragasztottak fel), a *kahō* 家法 (családi törvény), a *hatto* 法度 (törvények, tiltó rendeletek).¹² Olyan különböző írások, művek, mint a *Jikkunshō* 十訓抄 (*Tízféle tanulságos történet*),¹³ a *Nan Taiheiki* 難太平記 (*Taiheiki kritikája*),¹⁴ a *Hagakure* 葉隱 (*Falevelek mögé bújva*)¹⁵ stb., amelyeket a

kokuminshisō no kenkyū – Bushi bunngaku no jidai („Országunk népe irodalmi művekben megjelenő gondolatainak tanulmányozása – a *bushi*-irodalom kora) című műve, lásd Tsuda 1953.

¹² A *Kakun* és más *bushi*-törvényekről lásd Yamaji 2005: 649–658, 2007: 167–182.

¹³ A szerzője ismeretlen, de egyes kutatók Rokuhara Nirōzaemon *nyūdō* nevét említik, lásd Asami 1997: 501.

¹⁴ A szerzője Imagawa Ryōshun (1326–1414?), készült 1402-ben. Az Imagawa család őseitől kezdődően családfá szerint írja le az Imagawa család történetét, és ezen keresztül kritizálja keményen a *Taiheiki*t, helyre téve annak hibás részeit, lásd *Nan Taiheiki* 1988.

¹⁵ A *Hagakure* 葉隱 szerzője, Yamamoto Tsunetomo 山本常朝 (1659–1719) a kyūshūi Saga fejedelemség második ura, Nabeshima Mitsushige közelében szolgált. Ura halálakor szerzetesi útra tért, mert nem tudta urát öngyilkos halálával a túlvilágba is követni a sógunátus szigorú tilalma miatt, amivel a *bushik*knak megtiltotta, hogy „halálba követéssel”, *junshival* 殉死 urukkal tartsanak a túlvilágra is. A szerzetessé válás után körülbelül 10 évvel Yamamoto Tsunetomo gondolatait elkezdte tollba mondani a harmadik uránál írnokként szolgáló *bushinak*, Tashiro Tsuramotonak 田代陣基 (1678–1748). A diktálás hét éven át tartott, így az összeállítás munkáját valószínűleg Tashiro Tsuramoto végezte el. A *Hagakure* gondolatvilága azonban nagyban eltért a *bushi* társadalomban általában elfogadott erkölcsi és értékrendi megfogalmazásoktól, így a tizenegy kötetnyi munka sokáig tiltott könyv volt. Azért jegyzem meg mindezt itt, mert téves az a fajta értelmezés, amely szerint a *Hagakure*ban megfogalmazottak a *bushi* gondolatvilág egészét fejezik ki. Röviden, a *Hagakure* egy szűk, majdnem fanatikus körben jellemző szélsőséges nézeteket tartalmaz. Érdemes elolvasni a korábban említett konfucianus tudós-politikus, Arai Hakuseki (1657–1725) 1716-ban írt önéletrajzi írását (*Oritaku shiba no ki* [A törőgetve égő gyallyak alkonyati füstjére emlékezve]). Lásd *Taionki, Oritaku shiba no ki, Rantō koto hajime* 1964: 147–450. Arai Hakuseki a hatodik sógun, Tokugawa Ienobu 徳川家宣 (1662–1712, sógun 1709–1712) és a hetedik sógun, Tokugawa Ietsugu 徳川家継 (1709–1716, sógun 1713–1716) uralkodása alatt a sógunátus politikáját irányította. Ebben az írásban olvashatók egy a sógunátus politikájában fontos szerepet játszó magas rangú tudós szamuráj által megfogalmazott, a *bushi* életvitelt meghatározó alapelvek. A helyesnek tartott *bushi* életvitel kérdésével foglalkozó kortárs írásokkal összevetve megállapítható, hogy a *Hagakure* egy élete alakulásával nagyon is elégedetlen, megtört, vidéki, vezető tisztséget nem viselt szamuráj szélsőséges nézeteit tükrözi, s nem az általában helyesnek tartott *bushi* alaperkölcset és követendő életvitelt, magatartást. Mivel a *Hagakure* gondolatai a *bushi* életvitelről alkotott nézetek fő áramlatától nagyban eltértek, az összeállítását követően a tiltott írások listájára került. Ez is jól mutatja, hogy ha csakis a *Hagakure*-féle szélsőséges nézetek alapján ítéljük meg a *bushik* gondolatvilágát, téves konklúzióra jutunk. Mellesleg az Edo-kor egyik nagynevű kardforgató mestere, Miyamoto Musashi 宮本武蔵 (1584?–1645) írásként jól ismert *Gorin no sho* 五輪書 (*Öt elem könyve*) című műben is olvashatók a *bushi* és a halál kérdését érintő sorok. Azonban Miyamoto Musashi azt írja:

bushi vagy *bushi* származású konfuciánusok, tudósok írtak a saját gondolataik kifejezése céljából. Továbbá különböző harci tudományok iskolájának mesterről tanítványra hagyományozott írásai, azaz a *Bujutsu densho* 武術伝書 (a fegyverforgatás művészetének hagyománykönyve).¹⁶

III. Olyan irodalmi művek, vallásos írások, melyeknek szerzői *bushi* származásúak voltak, de a *bushi*-társadalmon kívüli életet választották maguknak, megtagadva a *bushi* életét, mint Saigyō 西行 (a shingon iskolához tartozó szerzetes, költő, 1118–1190), Chikamatsu Monzaemon 近松門左衛門 (*jōruri*- és *kabuki*-szerző, 1653–1724), Suzuki Shōsan 鈴木

„Ha valaki *bushi*, akkor legalább saját képességének szintjén a a fegyverforgatás tudományát (*hei no hō*) kell gyakorolnia. Ha a *bushik* gondolataiba belenézünk, arra jövünk rá, hogy általában arra gondolnak, hogy megfelelően szépen tudjanak meghalni. Azonban meghalni nem csak a *bushik*, hanem akár a szerzetesi útra tértek is, a nők is, illetve még a parasztok is – amikor kell – képesek, tudva a kötelességet és ismerve a szégyent, így nincs ebben semmi különbség. Azonban a *bushik* azért gyakorolják a fegyverforgatás tudományát (*heihō* 兵法), hogy elsősorban bármiben is kitűnőek legyenek ... és urukért és saját magukért hírnevet szerezzenek és elismertté váljanak. Ez a fegyverforgatás tudománya (*heihō*) erényéből adódik... Ebben az értelemben a fegyverforgatás igazi útja (*heihō no makoto no michi*) úgy gyakorolni, hogy bármikor használható legyen a tudás, és úgy tanítani (a *heihōt*), hogy minden alkalommal hasznosak legyenek.”

武士たるものは、おのれおのれが分際程は、兵の法をばつとむべき事なり。大形武士の思ふ心をはかるに、武士は只死ぬるといふ道を嗜む事と覚ゆるほどの儀也。死する道におゐては、武士斗にかぎらず、出家にても、女にても、百姓已下に至るまで迄、義理をしり、恥をおもひ、死する所を思ひきる事は、其差別なきもの也。武士の兵法をおこなふ道は、何事におゐても人にすぐるゝ所を本とし、. 主君のため為、我身の為、名をあげ身をたてんと思ふ。是、兵法の徳をもつてなり。 其儀におゐては、何時にても、役にたつやうに稽古し、万事に至り、役にたつやうにおしゆる事、是兵法の實の道也。

Ebből is tudható, hogy a „képzett” *bushik* nem képzelték magát a halált a *bushi* lét értelmének, illetve végső céljának, mint ahogy azt a Hagakure sugallja (lásd Gorin no sho 12–13).

¹⁶ A *bujutsu denshō*k a *bushik* számára alapértéknek tartott magas *bu*-képesség eléréséhez nemcsak technikai útmutatást adnak, hanem a *bu*-képesség elsajátításának végső céljáról és értelméről is szólnak, vagyis az iskolaalapító mesterek saját kemény edzési és valós tapasztalataiból szerzett tudásának átadására szolgálnak, így belőlük kiolvasható a *bushik* erkölcsi és értékrendről alkotott képe is. Azonban ezeknek az írásoknak a tanulmányozása a gyakorlati edzési tapasztalatok hiányában nehezen végezhető el, a bennük található sok sajátos szakmai kifejezés miatt és a gyakorlati tapasztalat hiányában. A *bujutsu densho* tanulmányozásában eddig született írások közül a következő két mű mint alaplú figyelemre méltó a japán eszmetörténeti kutatás szempontjából: Takahashi 1990, Ōmori 1991. Mindkét szerző egyetemi tanár és hét danos *kendō* mester. Takahashi Susumu sinológia professzor (1928–2010), a Tsukuba Egyetem volt rektorhelyettese, az 1997-ben Budapesten megrendezésre került 35. ICANAS kongresszus alkalmával e sorok írója által szervezett Japán Szekció egyik paneljén (*Budo Study – Meaning and Perspective*) részt vett és megnyitó előadást tartott „*Nihon no Budō to Dentō bunka* 日本の武道と伝統文化 (*Japán budō és hagyományos kultúra*) címmel.

正三 (a Rinzai iskolához tartozó zen szerzetes és a *kanazōshi* 仮名草子 *kana* írással írt történetek szerzője, 1579–1655) stb.

A fentiekben felsoroltak közül különösen fontos a II. csoportba sorolt írások és művek vizsgálata a *bushi*-gondolatvilág tanulmányozásához, mivel ezekben az írásokban maguk a *bushik* írták és fejezték ki saját gondolataikat a *bushi* értékrendjéről és ideálképeről.

Bu és bun

A II. csoportba sorolt, a 17. és 18. században keletkezett *bujutsu densho* 武術伝書 (a fegyverforgatás művészetének áthagyományozott könyvei) jellegű művekben fellelhető *bu* fogalmát elemezve az a folyamat figyelhető meg, hogy a *bushik* gondolkozásában a *bu*-fogalom a „*buryoku* 武力, fegyveres erő/harci erő” *bujából* egy erkölcsi értéket is magában hordozó fogalommá fejlődött. A *bushik* a kemény *bu* fizikai gyakorlásán, edzésén keresztül a benne rejlő embernemesítő erejét tapasztalhatták meg. Erre jó példaként említhető a Yagyū Munenori 柳生宗矩 (1571–1646)¹⁷ által írt *Heihō kadensho* 兵法家伝書 (*A fegyverforgatás-tudomány családi hagyománykönyve*), illetve a Kōdegiri Ichium 小出切一雲 (1630–1706) nevéhez kötődő *Sekiunryū kenjutsusho* 夕雲流劍術書 (*A Sekiun iskola kardforgatás-művészeti könyve*).¹⁸ A kardforgatás művészetének e két hagyománykönyvében világosan olvasható, hogy a *bu* edzésének végső célja nem az emberölési (*satsujin* 殺人) képesség növelése, hanem az „embert éltető” (*katsujin* 活人) képesség elérése, illetve a tudat

¹⁷ Yagyū Munenori 柳生宗矩 a kardforgatás-tudomány egyik neves iskolája, a Yagyū Shinkageryū 柳生新陰流 iskola alapítója, Yagyū Muneyoshi 柳生宗嚴 (1527–1606) nyolcadik fiaként született, és apjától tanulta a Yagyū Shinkageryū Iskola kardforgatás művészetét. Apjához hasonlóan a Tokugawa sógunátus alapítójánál, Tokugawa Ieyasunál szolgált, később a második sógunnak, Tokugawa Hidetadanak 德川秀忠 (sógun 1605–1623) és a harmadik sógunnak, Tokugawa Iemitsunak 德川家光 (sógun 1623–1651) a kardforgatás mestereként a Yagyū Shinkageryū kardforgatási tudományát tanította. Munenori a *Heihō kadenshōt* 62 éves korában fejezte be 1632-ben, lásd *Heihō kadensho* 1986: 161–186.

¹⁸ A Sekiun Iskola alapítója, Harigaya Sekiun 針谷夕雲 (1593?–1662) egész életében nem állt szolgálatban, de valószínűsíthető, hogy a kishūi Tokugawa fejedelemtől 紀州徳川家 kaphatott juttatást. Negyven éves kora után a Sōtō zen Iskolához tartozó edői Ryūkōji 龍光寺 templom főapátja, Kohaku 虎白 (?–1699) szerzetes tanítványa lett, így a zen tanításán alapuló kardforgatás gyakorlásának magas eszményét fogalmazta meg, és fejlesztette ki a cél eléréséhez szükséges gyakorlás módját és szellemi alapjait. Kōdegiri Ichium 小出切一雲 eredetileg a Nakarai Roan Orvosi Iskola 半井驢庵塾 vezető oktató orvosa volt, és 28 évesen Sekiun tanítványa lett, Sekiun halála előtt pedig a *menkyo kaiden* 免許皆伝, azaz legmagasabb fokú mesteri elismerést kapta. Sekiun halála után folytatta mestere tanításának továbbcsiszolását, 60 évesen szerzetesi útra lépett, lásd *Nihon budō taikai* 9. 258; Yamaji 1998: 96–105.

megvilágosodásának elérése a *bu* kemény gyakorlásán keresztül,¹⁹ vagyis a *bu*-gyakorlás egyes *bushik* számára *dōvā* 道, azaz a megvilágosodáshoz vezető úttá nemesedett.²⁰

Ez azt jelenti, hogy foglalkozásukból eredően a *bushik* számára a lét értelmének és az értékrend alapforrásának tartott *bu*-tevékenységet jelölő fogalom eszményítése legkésőbb a 16–17. században megtörtént, így a *bu*-fogalmat a *bushi*-gondolatvilág egyik alapfogalmaként értelmezhetjük.²¹

A másik kérdés a *bu* szó fogalomtörténeti vonatkozása. A forrásokból az derül ki, hogy a *bu* szó gyakran jelenik meg a *bun* szóval összekapcsolva a *bunbu* 文武 összetett fogalomként.

Az eddigi vizsgálatok szerint ezen összetétel legkorábbi *bushival* kapcsolatos példái a 13. század első felében készült *Heike monogatari* 平家物語 7. kötete *Ganjo* 願書 (*Könyörgési irat*) fejezetében és a *Heike monogatari* eredeti verziójának összeállításával nagyjából azonos időszakban készült *Jikkunshō* 十訓抄²² található.

A *Heike monogatari* 平家物語 említett szövegrésze így szól:²³

Megjelenését illetően Kakumei 覚明 egy mélykék színű felsőruhát és rövid szárú hakama öltözetet hordott, és felvette a fekete bőrrel kivarrt pánccelt. A csípőjén egy nagy kardot hordott feketére lakkozott hüvelyben, hátán pedig huszonnégy, fekete tollazatú nyilat tartó tegez volt. A hóna alatt íjat feszített, melynek törzsét végigtekerte a feketére lakkozott kúszóakác ága. A sisakját levette, és hátára tette a vállán lógó pancél-

¹⁹ Ezt jelzi a *Sekiunryū kenjutsushō*ban olvasható *ainuke* 相い抜け, vagyis a tudat megvilágosodott állapotába való együttes átjutás kifejezés, lásd Yamaji 1998.

²⁰ Lásd Yamaji 1993a, 1998.

²¹ Az Edo-korban az itt említett két neves kardforgatási iskolán, a Yagyū Iskolán és a Sekiunryū Iskolán kívül még számos kardforgatási iskola működött, és ez nemcsak a kardforgatási művészetben volt így, hanem a *bu*-tudomány más területein is. Ezekről szóló forrásanyagként említhető a Hinatsu Shigetaka 日夏繫高 (?-?) nevéhez kötődő *Honchō bugei shōden* 本朝武芸小伝 (*Birodalmunk harcművészetének kis története*, megjelent 1716), amelyben Hinatsu a japán középkortól az ő koráig tartó időszakban a *bujutsu* 武術 harcművészet/tudomány különböző területein tevékenykedő neves személyiségek, mesterek, iskolalapítók történetét írja le, olykor ellentmondásosan. Ennek a 15 kötetes műnek jegyzetekkel ellátott teljes mai japán fordítását Watatani Kiyoshi 綿谷 雪 (1903–1983) tette közzé 1962-ben megjelent művében, amelynek továbbdolgozott változata jelent meg 2011-ben *Nihon bugei shōden* 日本武芸小伝 (*Japán harcművészetének rövid története*) címmel Watatani többi munkájával együtt, amelyekben az Edo-korszak késői időszakában megjelent harcművészetekkel foglalkozó műveket dolgozta fel. Lásd Watatani 2011; *Honchō bugei shōden* 本朝武芸小伝 (lásd internetes címek).

²² A *Jikkunshō* (*Jikkunshō*ként is ismert) előszóban olvasható a következő mondat: „Kenchō 4. évében a *kaminazuki* holdév tizedik havának közepén befejeztem ennek az írást”, és ez alapján a mű keletkezését 1252. október közepére teszik. Lásd *Jikkunshō* 1997: 19.

²³ *Heike monogatari* 1975: 52.

kötő zsineggel megkötve. Aztán a tegezéből elővett egy kis tuskövet és összehajtott papírt. Aztán Kiso úr előtt rendesen leült, és megírta a Hachiman istenhez szóló könyörgést. **Óh! Micsoda nagyszerű ember, aki az írás (*bun*) és a harci művészet (*bu*) mindkét útjában jártas!**” (Fordítás és kiemelés tőlem, az alábbiakban is – Y. M.)

「覚明が躰たらく、かちの直垂に黒革威の鎧きて、黒漆の太刀をはき、廿四さいたるくろぼろの矢おい、ぬりごめ藤の弓、脇にはさみ、甲をばぬぎ、たかひもにかけ、えびらより小硯たゝう紙とり出し、木曾殿の御前に畏て願書を書く。あッぱれ文武二道の達人かなとぞ見えたりける。」

A *Jikkunshō* 十訓抄 szövege így szól:²⁴

„**Ha (az ember) nem rendelkezik a *bun* 文 (írástudomány) és a *bu* 武 (harci művészet) [képesességeivel], a forrongó akaraterő nem hoz semmi hasznot.**”

「文武不備、心高無益」文武備はらず、心高き無益なり

A *Heike* és a *Jikkunshō* idejétől számítva majd két és fél évszázaddal később, a Kantō vidéken nagy hatalmot kiépített Go Hōjō fejedelemség alapítója, Hōjō Sōun 北条早雲 (1432–1519) által kiadott *Sōunji dono nijū ichi ka jō* 早雲寺殿廿一箇条 (*Sōunji úr huszonegy cikkelye*) című mű utolsó, 21. cikkelyében a következő olvasható:

Az mindennapos dolog, hogy az írástudás és harci művészet (*bunbu* 文武), valamint az íjászat és lovaglás (*kyūba* 弓馬) útján jártasak legyünk. Erről nem szükséges semmit megjegyezni itt. A régóta létező törvény az, hogy a **bal oldalunkon tartjuk az írástudást és a jobb oldalunkon a harci művészetet. Tehát nem létezhetünk, ha mind e két tudománnyal együttesen nem rendelkezünk.**

「文武弓馬の道は常なり。記すに及ばず。文を左にし、武を右にするは古の法、兼て備へずんば有べからず。」²⁵

²⁴ *Jikkunshō* 1997: 474.

²⁵ *Chūsei seiji shakai shisō, jō* 2001: 356.

A *bunbu* fogalom a majd’ száz évvel később, az Edo-sógunátus alapítója, Tokugawa Ieyasu 徳川家康 (1542–1616) utasítására összeállított és 1615-ben a második sógun, Tokugawa Hidetada 徳川秀忠 (1579–1632) által a sógunátus uralma alá vont *daimyōk*, azaz fejedelemségi urak számára kiadott *Bushik szabályzata*, a *Bukeshohatto* 武家諸法度²⁶ első cikkelyében ismét kiemelt helyet kapott.

A *Bukeshohatto* szövegét az idők folyamán több alkalommal módosították, de a *bunbu* kiemelése változatlan maradt az Edo-sógunátus ideje alatt mindvégig, ahogy az alábbiakban látjuk.

A *Bukeshohatto* első cikkelyének *bunburól* szóló szövegrészében a következők szerepelnek:

²⁶ A *Bukeshohatto* a sógunátusnak a fejedelemségi urak kontroll alatt tartása céljából kihirdetett alaptörvénye. A *buke* 武家 fogalom a *daimyōt* 大名, azaz a fejedelemségi urat jelöli. Az 1615. (Genna 1.) évi ōsakai nyári csatával a Toyotomi család és az ő oldalán álló nyugati erők leverése után Tokugawa Ieyasu, a keleti erők feje Fushimi várkastélyba rendelte az ő oldalán harcoló, valamint a csata után hozzá csatlakozó összes *daimyōt*, fejedelemségi urat. Az összegyűlt urak előtt a fia, a 2. sógun, Hidetada felolvasta a *Bukeshohattót* mint a sógunátus szolgálatában álló urak által betartandó alaptörvényt. Tokugawa Ieyasu és a 15. sógun, Tokugawa Yoshinobu (1837–1913, shōgun 1866–1867) kivételével a többi sógun a sógun tisztségébe lépése alkalmával mindig kihirdette a saját *Bukeshohattóját* némi módosításokkal, az új sógun uralkodásának kezdetét jelezve. Az a tény, hogy a *Bukeshohatto* első cikkelye mindvégig változatlanul a *bunbu* kifejezéssel kezdődött, a többi cikkellyel kapcsolatos változtatások ellenére, jól jelzi azt, hogy a *bunbu* mennyire fontosnak tartották a sógunátus vezetése részéről az uralkodó tisztségét viselő magas rangú *bushik* számára. Az uralkodói érték képe még jobban érthetővé válik, ha a harmadik sógun, Tokugawa Iemitsu 徳川家光 (1604–1651, sógun 1623–1651) által kiadott *shoshihatto* 諸士法度, azaz *Szamuraók szabályzata* szövegezésével összevetjük. A *Shoshihatto* első cikkelye: „「忠孝をはげまし、礼法をたゞし、常に文道武芸を心がけ、義理を専にし、風俗をみだるべからず事。」 (寛永十二年〔1635年〕、寛文三年〔1663年〕) *Az (Úr iránti) hűségben és a szülő iránti gyermeki szeretetben szorgoskodjunk, az etikett előírásainak megfelelően viselkedjünk, mindig az írás útján és a harci művészetben igyekezzünk, mindenen felettinek tartjuk az igazságosságot és a kötelesség teljesítését, és ne rontsuk a társadalom morálját.*” A közvetlenül a sóguni család szolgálatában álló *bushik* közül a tízezer *koku* alatti járandósággal rendelkező *hatamoto*k 旗本, azaz zászlósok, illetve *gokenin*ok 御家人, azaz családi emberek számára kiadott szabályzatban a fontos teendők között csak harmadikként jelenik meg a *bunbu* kifejezés párja, *bundō-bugeiként* 文道武芸, azaz itt a *budō* 武道 helyett a harci művészetet jelentő *bugeiként* 武芸 a gyakorlati képességre helyeződik a hangsúly. Ez is mutatja azt, hogy a *bunbu no michi* 文武の道 *buját* nemcsak egyszerű gyakorlati képességként értették, hanem az egyszerű gyakorlati képességnél sokkal magasabb szintű és minőségű, együttes fizikai és szellemi képességnek, amely birtokába csak a kemény, kitaró gyakorlás és edzés révén érhet el az ember. Továbbá a *Bukeshohattóval* egy időben kihirdetett *Kinchū narabi ni kuge shohatto*ban 禁中・公家諸法度, azaz *A Császári udvar, valamint nemesek szabályzatában* természetszerűen nem szerepel a *bunbu* fogalma. Lásd *Kinsei buke shisō* 近世武家思想 1974: 454–467, *Shinpan Shiryō ni yoru nihon no ayumi – Kinsei hen* 新版史料による日本の歩み—近世編 2003: 37–39.

Teljes lélekkel odaadóan foglalkozni kell az írástudomány, a harci tudomány, az íjászat és a lovaglás útjával! „A bal oldalon az írástudás és a jobb oldalon a harci tudomány” – ez a régi (idők óta létező) törvény. Nem szabad nem rendelkezni ezen két (tudománnyal) együttesen. ... (Keichō 20. éve [1615])

「文武弓馬之道、專可_レ相嗜_レ事。左文右武、古之法也。不_レ可_レ不_レ兼備_レ矣。…」 (慶長二十年 [1615年])

Az írástudománnyal és a harci tudománnyal szorgosan foglalkozni és még jobban fokozni az (Úr iránti) hűséget és a szülők iránti gyermeki szeretetet; így a viselkedési előírásokat (*reigi* 礼儀) helyesen betartjuk. (Az eddigi szabályzatban foglalt *bunbu-kyūbāt* 文武弓馬 egymástól elválasztva, a *kyūbāt* 弓馬 külön a harmadik cikkelybe foglaljuk.) (Tenna 3. [1683])

「文武忠孝を励し、可_レ正_レ礼儀_レ事。〈従前法令ノ文武弓馬ヲ分ツテ此条及第三条トス。〉」 (天和三年 [1683年])

A írástudományt (*bun* 文) és a harci tudományt (*bu* 武) elsajátítjuk, világossá tesszük az emberi erkölcsöt, és helyes mederben tartjuk a társadalom morálját, diszciplináját. (Hōei 7. [1710])

「文武之道を修め、人倫を明かにし、風俗を正しくすべき事。」 (宝永七年 [1710年])

A fenti példák jól mutatják a *bun* és a *bu* szó sokféle kontextusban történő használatát. A különböző kontextusban történő használat példaként említhető a hadakozó fejedelemségek korának egyik kiemelkedő fejedelme, a fukuokai fejedelemség ura, Kuroda Nagamasa 黒田長政 (1568–1623) *Okitegaki no koto* 掟書之事 (*A Ház törvényéről*) című írása,²⁷ amelyről a hagyomány úgy tartja, hogy Nagamasa ezt a háztörvényt a halála előtt egy évvel fiának, Tadayukinak 忠之 (1602–1654) és a Kuroda ház öregjeinek adta ki betartandó alapszabályzatként. Ennek *bun-bu*val kapcsolatos részében Nagamasa a *bu* és a *bun* szót különböző kontextusban használva arra tanít, hogy a *bushik* számára alapfontosságú a *bun*- és *bu*-tudományban való jártasság. Tömören kifejti, hogy mennyire fontos a *bu* és a *bun* fogalmának megértése és az e két fo-

²⁷ Lásd *Kinsei buke shisō* 1974: 20–32.

galommal jelzett tevékenységben való jártasság, illetve a hozzájuk szükséges képesség:

Mivel a *bun-bu* olyan, mint egy kocsi két kereke, ha hiányzik akár-melyik, nem fog állva maradni. Bár azt mondják, hogy a békés időkben természetesen a *bunt* alkalmazzuk, és a zűrzavaros időkben a *buval* teremtsünk rendet, azonban a legfontosabb az, hogy a békés időkben se felejtjük a *but* és a zűrzavaros időkben se dobjuk el a *bunt*. Amikor a békés időkben az ország ura elfelejti a **harci tudományt** (*bu*), akkor elsőként a hadászati szabályok merülnek feledésbe. A házbéli bushik is természetesen puhányokká válnak, **nem fognak foglalkozni a harci tudománnyal** (*budō*), és a **fegyverforgatás művészetének** (*bugei*) **gyakorlását is elhanyagolják**. A **harci eszközökben** (*budōgu* 武道具) is hiány keletkezik. A nemzedékeken keresztül örökölt **fegyverek** (*bugu* 武具) is megrozsdásodnak és szétrohadnak, így ezek a hirtelen előálló szükséghelyzetben használhatatlanná válnak. Ha ily módon a **harci tudomány** (*budō*) **elhanyagolódik**, a mindennapi hadászati előírások nem lesznek határozottak, és amikor előre nem látott, váratlan háborús zavar robban ki, akkor a pániktól csakis össze-vissza fognak zajongani, és mivel a hadi tanácskozás nem tud döntést hozni, a megfelelő stratégia kidolgozása nehézségbe ütközik. Ha az ember a hadvezér családjába születik, **egy pillanatra sem szabad elfeledkezni a buról**. Másfelől, ha a háborús, zűrzavaros időkben eldobjuk az **írástudományt** (*bun*), akkor nem lesznek szilárd és határozott törvényi rendelkezések, a politikában megsokasodik a bűnös önérdekhajzás és igazságtalanság, és mivel a házbéliek iránti szeretettől kezdve az ország népe iránti szeretetig nem lesz bennük igazi szeretet, így fokozódik az erős gyűlölködés és bosszúérzet az emberekben. A csatározásokban is csak az elhamarkodott indulat által hajtott bátorság jelenik meg, s mivel nem helyes úton járnak, a tiszték és katonák fel sem ismerik azt, így nagyon ritkán történnek igazán hűséges tettek. Még ha egyszer győzelmet is aratnának a csatában, később rendszerint vesztes hadsereggé válnak. Általánosságban szólva, amikor azt mondjuk, hogy az ország ura szereti az **írástudományt** (*bundō* 文道), ez nem azt jelenti, hogy feltétlenül sok könyvet olvas, verseket ír és régi dolgokat tud, hanem az igaz utat ismeri. Bármilyen ügygel kapcsolatban a részleteket elemzi és megfontoltan végiggondolja. A dolgok ésszerűségének és indokoltságának megítélésében nem téved. A tévedés lehetőségét kizárva tisztázza a helyest és a helytelent, így világossá teszi a jutalmazást és a büntetést, szeme előtt legfontosabbnak tartva a mélyen érző könyörületességet. Amikor azt mondjuk, hogy a **Budōt** kedveli, ez nem azt jelenti, hogy csakis a **fegyverforgatás művészetét** (*bugei*) becsüli nagyra, és hogy a viselkedése kemény, ha-

nem azt jelenti, hogy jól ismeri a hadtudományt (gun no michi 軍の道), és a háborús helyzet lecsendesítésében a szükséges taktikát alkalmazza, gondosan kiképezi a katonákat, a sikeres tetteket végrehajtókat megjutalmazza, és a bűnt elkövetőket megbünteti. Ily módon rendet téve a bátorság és a gyávaság között, a békés időkben sem feledkezik meg a csatákról. Az csupán csak a tudatlan férfi bátorsága, **hogy ha valaki csak a fegyverforgatás művészetével (bugei) foglalkozik**, és csak egyénileg dolgozik. **Ez nem az ország urának és a hadvezérnek a harci tudománya (budō).** ...

「…文武ハ車ノ両輪ノ如クナレバ、カタヘ欠テモタチガタシ。勿論治世ニハ文ヲ用ヒ、乱世ニハ武ヲ以治ルトイヘドモ、治世ニ武ヲ忘レズ、乱世ニ文ヲ捨ザルガ、尤肝要成ルベシ。世治リ、国主タル人、武ヲ忘ル、時ハ、第一軍法捨リ、家中ノ諸士モヲノヅカラ柔弱ニナリ、**武道之嗜ナク、武芸ニモ怠リ、武道具等モ不足シ、持伝ヘタル武具モ錆クサリテ、俄ノ用ニ不立、カク武道ヲロソカナレバ、平生ノ軍法定ラズシテ、不慮ニ兵乱出来ル時ニハ、周章テ騒ギ、評定調ハズシテ、軍法立難シ。武将ノ家ニ生レテハ、暫時モ武ヲ忘ルベカラズ。又乱世ニ文ヲ捨レバ、制法定ラズシテ、政治ニ私曲多クシテ、家人ヲ始国民ヲ愛スルニ実無キ故、人ノ恨ミ多キ者也。軍陣ノ時モ血氣ノ勇ノミニシテ、道正シカラザル故、士卒ヲモヒ付ズシテ、忠義ノ働キマレナリ。タトヘ一旦ハ軍ニ勝利ヲ得ルトモ、後ニハ必ズ敗軍ト成ル者也。凡国主ノ文道ヲ好ムトイフハ、必ズ書ヲ多ク読ミ、詩ヲ作り、故事ヲ覚ルニアラズ。真ノ道ヲ知り、諸事ニ付キテ吟味工夫ヲ委ハシク、万の筋目ヲ違ヘズ、アヤマチ無様ニシテ、善惡ヲ糺シ、賞罰ヲ明ニシ、アハレミ深キヲ肝要トス。又ハ**武道ヲ好ム**ト云ハ、專武芸ヲモテハヤシ、イカツ成ルヲ言ニアラズ。軍ノ道ヲ能知り、常ニ乱ヲシヅムル知略ヲメグラシテ、無油斷士卒ヲ調練シテ、功有ル者ニ恩賞ヲ与ヘ、罪有ル者ニ刑罰ヲ加ヘ、剛臆ヲ正シフシテ、治世ニ合戦ヲ忘レザルヲ云。**武芸ヲ專ニシテ、一人ノ働ヲ勤ルハ、匹夫ノ勇ナリ。国主ト武将ノ武道ニアラズ。…**」**

A *bu* és *bun* a korai japán forrásokban

A fenti példákból jól kiolvasható, hogy a kínai írásbeliséggel való, a 4. század tájára tehető megismerkedés óta eltelt idő alatt a japánokban felhalmozódott *kanji* 漢字 írásbeliség ismeretei a 13–15. századra már a *bushik* műveltségének is alapját képezték. Ha ez így van, akkor a *bushik* gondolatvilágának eszmetörténeti vizsgálatakor azt is fontos tisztázni, hogy vajon mikor kezdett megjelenni a *bu* és a *bun* fogalma a japán írott nyelvi emlékekben, és mikor kezdődött ezeknek a szavaknak olyan használata, amelyben azt a jelentésértéket hordozza, mint a *budō* 武道 vagy a *bundō* 文道.

Ebből a szempontból az elsőként vizsgálandó forrásmű a legrégebbi fennmaradt japán írásmű, a *Kojiki* 古事記 (i. sz. 712), ezt követően a császári udvar tudósai által összeállított *Nihonshoki* 日本書紀 (i. sz. 720) illetve a *Shoku Nihongi* 続日本紀 (i. sz. 797).²⁸

Kojiki 古事記

Annak ellenére, hogy a *Kojiki* a hősök története, a *bu* 武 írásjegy egyszer sem szerepel benne. A bátor hőst jelentő *takeru* szót a 建 írásjeggyel jelöli: Yamato takeru 倭建, Kumaso takeru 熊曾建. A *Nihonshoki*ban különböző írásjeggyel jelenik meg, mint Yamato takeru 日本武 és Kumaso takeru 熊襲梟帥, a 武 írásjeggyel a pozitív hőst, a 梟帥 két írásjegy kombinálásával a negatív hőst jelezve.

²⁸ A *Ritsu-ryō* 律令 joggyűjteményt is ide sorolhatnám, amelyben sok helyen különböző kontextusban található meg a *bun* és a *bu* írásjegyek, azonban ennek a joggyűjteménynek a ma ismert formában történő összeállítását a Yōrō második évében, 718-ban kezdték el és Tenpyō Hōji első évében, 757-ben léptették életbe, továbbá a ma ismert *Ritsu-ryō* jogszabálygyűjtemény szövege csak két későbbi munka alapján rekonstruált szöveggként ismeretes: az egyik a hivatalos értelmezési és magyarázati munka, a *Ryō no gige* 令義解 (i. sz. 833), a másik a Heian-kori jogtudós, Koremune Naomoto 惟宗直本 (?–?) munkája, a *Ryō no shūge* 令集解 (9. század közepe). Általános vélemény szerint továbbá a *Yōrō Ritsu-ryō* néhány kisebb módosítás kivételével tartalmilag lényegében az első joggyűjteménnyel, a Taihō első évében (i. sz. 701) készült és rögtön életbe is léptetett *Taihō Ritsu-ryō*val azonos, de sajnálatos módon a *Taihō Ritsu-ryō* szövege elveszett, s csak régi feljegyzésekből ismerhetjük létezését. E körülmény azt sejteti, hogy a szöveg értelmezésében sok probléma merülhet fel, s mivel a jelen cikk célját ez nem befolyásolja, így a jelen vizsgálat nem foglalkozik a *Ritsu-ryō* szövegében található példákkal. Természetesen érdekes és érdemes vizsgálni a *Ritsu-ryō* szövegét, különösen a Tang-kori kínai jogrendszer japán átvételének sajátosságai tisztázása szempontjából, lásd Inoue 2001: 743–810; Takigawa 1966.

Valószínűsíthető, hogy ez egyrészt a *Kojiki* írásba foglalójának, Ō no Yasumaro 太安万侶 (?–723)²⁹ *kanji*- 漢字, azaz kínaiírásjegy-használatának módjára utal, másrészt a kínai *bu* 武 írásjegy tartalmával való mélyebb megismerkedése előtt élő japánok harcról és hősi tettekről alkotott elképzelését tükrözi. Ami a *bun*t illeti, ez Ō no Yasumaro bevezetőjében a következő két mondatrészben található meg: 「pompáságukban és egyszerűségükben nem azonosak. . . 文質不_レ同 / 文質同じからず」³⁰, 「A *kanji* írásjegyekkel szövegeket, mondatokat és szavakat kifejezni nehéz. 敷_レ文構_レ句、於_レ字即難。/ 文を敷き句を構ふること、字に於きて即ち難し。」³¹, valamint a Pekcse [Paekche] 百濟 királyságból a 15. császárhoz, Ōjin császárhoz 応神天皇 érkező tudós, Vanikishivel 和邇吉師 kapcsolatos részben: 「Az ezer írásjegyes szöveg egy tekerését, . . . adományozták. Wanikishi volt a Fumi no obitókék ösatyja . . . 千字文一卷、…即貢進。此和爾吉師者 文首等祖。 / 千字文一卷、. . . 貢進りき。」³²

A *Kojiki*ban a „dal” jelentésű *uta* 歌 írásjegy több helyen előfordul, azonban a *bun* 文 írásjegynek az „írástudomány”-ra utaló használata nem található. Ez természetes is lehet, mert a *Kojiki* története csak a Daigaku ryō 大学寮 (Nagy Iskola oktatási intézmény) létrehozása (701) előtti korszakig, azaz Suiko császárnő 推古天皇 (ur. 592–628) idejéig szól. Addigra természetszerűen még nem terjedhetett el a kínai írásbeliség Japánban, és nem bontakozhatott ki a kínai írással való foglalkozás, azaz a *kanji* 漢字 és a *kanbun* 漢文 íráskultúra még nem szilárdulhatott meg Japánban, annak ellenére, hogy Suiko császárnő régense, Shōtoku herceg 聖徳太子 (574–622), a róla szóló feljegyzések és legendák szerint, rendkívüli erőfeszítést tett az írásbeliség és a buddhizmus Japánban történő elterjesztésére.³³

²⁹ A *Kojiki* előszava szerint a *Kojiki* anyagát jelentő, az akkoriban még ismert összes császári történetet és régi eseményekről szóló történetet Tenmu császár (ur. 673–686) utasítására a *kataribe*, a hivatásos történetmondó, Hieda no Are megtanulta. Ezt a Hieda no Are által memorizált anyagot Genmei császár (ur. 707–715) utasítására Ō no Yasumaro 太安万侶 rögzítette írásba, és Wadō 5. évében (712-ben) *Kojiki* címmel benyújtotta Genmei császárnak, lásd *Kojiki, Norito* 1958: 42–49.

³⁰ A *bun-shitsu* 文質 jelentése: *bun* 文 = „ragyogó, pompás”, *shitsu* 質 = „egyszerű, természetes”, lásd *Kojiki* 42, 43.

³¹ A *shiki bun kōku* 敷文構句 kifejezésben a *bun* 文 jelentése: „mondat, szöveg”.

³² Az ebben a szövegrészben található *bun* 文 írásjegy mindkét használatakor konkrétan az „írás”-t jelenti, s nem az elvont értelemben vett írástudományt.

³³ Lásd *Shōtoku taishi shū* 1975.

***Nihonshoki* 日本書紀 és *Shoku Nihongi* 続日本紀³⁴**

A *Kojikiti*től eltérően a *Nihonshoki* és a *Shoku Nihongi* a narai császári udvar tudósai által addigra elsajátított *kanji* és *kanbun* tudást maximálisan felhasználva készült. Bennük megfigyelhető, hogy az összeállításban részt vevő udvari írástudók és tudósok a *bu* és a *bun* írásjegyeket nagyon is tudatosan pozitív jelentésben alkalmazták. Az előbb említett *takeru* szó írásának tudatos megkülönböztetése is erre utal.³⁵

A két műben számos helyen található *bu* és *bun* írásjegyet tartalmazó mondat, illetve a *heiji* 兵事, azaz katonai ügyekkel, és a *bunji* 文事, azaz az írásügyeivel, eseményeivel kapcsolatos leírások.

Néhány példa a *Nihonshokiból* 日本書紀:³⁶

A 2. császár, Suizei 綏靖天皇, leírás a trónra lépés előtti időszakáról:

... A Császár megjelenése méltóságteljes. Már fiatal korában rendelkezett emberfeletti harci erénnyel és akaraterős természete volt. Az ereje teljében hatalmas volt, tele energiával. **A harci művészetben 武芸 mindenkit felülmúlt...**

... 天皇風姿岐嶷。少有雄拔之氣。及壯容貌魁偉。武芸過人。 . . .

³⁴ *Nihonshoki* 1, 2. 1965, 1967. *Shoku Nihongi* 1–5, *index* 1989–2000; Yamaji 2004. Itt a Yamaji 2004-es cikk írásakor összegyűjtött anyagból csak a *bu* és a *bun* írásjegyet tartalmazó mondatok néhány példáját említem. Mindkét kritikai kiadás az úgynevezett *yomikudashi* szöveget is tartalmazza, amit a kiadás tájékoztatása szerint a fenmaradt *yomikudashi*, azaz japán olvasási módot tartalmazó anyagok összevetésével dolgoztak ki. Az itt bemutatott példák mindkét szöveget tartalmazzák. A példák lelőhelyét, azaz a kötet számát és az oldalszámát nem jelöltem, mert a császár neve és uralkodási dátuma alapján könnyen megtalálhatók.

³⁵ A *Kojikiban* csak „建” szerepelt, a *Nihonshokiban* pozitív értelemben „武”, negatív értelemben pedig „梟帥” jelenik meg.

³⁶ A Tenmu császár 天武天皇 (ur. 673–686) utasítására létrehozott „szerkesztői bizottság” több éves munkájával elkészült első japán hivatalos történeti munka összeállításához nemcsak japán forrásanyagot, hanem sok koreai és kínai írást is felhasználtak, és arra törekedtek, hogy minél helyesebb kínai nyelven, azaz *kanbunban* örökítsék meg az eseményeket. A *kanbunban* íródott *Nihonshokit* már elkészültétől kezdve nem kínaiul, hanem japán olvasásmóddal, azaz *yomikudashi* (japán nyelvre fordítva) olvasták, és ennek tanítására az udvari nemesek számára rendszeresen olvasási szemináriumot tartottak, lásd a *Nihonshoki* 1967 bevezető tanulmányát, tájékoztatóját, valamint Inoue 1983: 7–54.

．．．．．^{すめらみこと} 天皇、^{みやびすがたいこよか} 風姿岐嶷なり。^{をきなく} 少くして^{をを} 雄拔し^{いきさしまし} 氣有し
 ます。^{をとこさかり} 壯^{みかたちすく} に^{たは} いたりて^{たけむらびと} 容貌魁^す れて^す 偉し。武芸人に過ぎたまふ。．．．

A 12. császár, Keikō 景行天皇 uralkodásának 40. éve:

... Így aztán, hogy tetteit és nevét megörökítsék az utókor számára, a **takeru bét 武部 (fegyveres szolgálatos be)**³⁷ állították fel...

．．．．． 因欲_レ録_二功名_一、即定_二武部_一也。

．．．．． 因りて功名を録へむとして、即ち武部を定む。．．．

A 29. császár, Kinmei 欽明天皇 (ur. 539?–571?), uralkodásának 23. éve, 7. hó:

Ki no Omaro no sukune legyőzte Szilla 新羅 hadát, és a seregét körbe helyezve bevonult a pekcsei hadi táborba. Egész seregének parancsba adta: „A régi jó tanítás az, hogy győzve se feledkezzünk meg arról, hogy esetleg vereséget szenvedhetünk, s a nyugalomban is feltétlenül gondoljunk a veszélyre.”... Azt már mondanom se kell, hogy a békés világban se hagyjuk el magunk mellől a kardot. Igaz, **a bölcs és magas rangú ember hadi és fegyverzeti készenléte soha nem szűnhet meg.** Nagy figyelemmel és gonddal hajtsátok végre ezt a parancsomat, és tartásátok tiszteletben!” A harcosok lelküket adva mind szolgálatban álltak...

．．．．．

紀男麻呂宿禰、取勝旋_レ師、入_二百濟營_一。令_二軍中_一曰、夫勝不_レ
 忘敗、安必慮_レ危、古之善教也。．．．．．

況復平安之世、刀劍不_レ離_二於身_一。蓋君子之武備、不_レ可_二以已_一。
 。宜_二深警戒、務_二崇斯令_一。士卒皆委_レ心而服事焉。．．．

³⁷ A mai Nara prefektúrában található Yamato központtal, a Kinki vidékén a 4. század elejétől a 6. század végéig uralkodó Yamato udvar egyik uralkodási módjaként az uralma alatt álló népet lakhely vagy szakma szerint csoportokba sorolta, s ezt az újonnan létrehozott szolgáló népcsoportját *béne* 部 hívták. Itt fia, Yamato takeru no mikoto 日本武尊 herceg emlékének megőrzésére utal Keikō császár részéről a *takeru be* létrehozásával. E szöveg értelmezésével kapcsolatban azonban a történészek között erős az a vélemény, hogy a *takeru be* tagjainak Yamato takeru no mikotóhoz való kapcsolása alaptalan, valójában azért kapták meg a *takeru be* nevet, mert szakma szerint fegyveres szolgálatban álltak. Lásd *Nihonshoki* jō : 607, hochū 7–37.

... 紀男麻呂宿禰、取勝ちて師を旋して、百済の營に入る。軍中に令して曰はく、「夫れ勝ちても敗れむことを忘れず、安けれども必ず危きことを慮るは、古の善き教なり。... 況や復、平安き世にも、刀劍、身を離たず。蓋し君子の武備は、以て已むべからず。深く警み戒めて、斯の令を務め崇ぶべし」といふ。士卒、皆心を委めて服き事ふ。...

A 40. császár, Tenmu 天武天皇 (ur. 673–686), uralkodásának 13. éve (684), szökő 4. hó 5. nap:

...A császári leiratban³⁸ ismét kinyilatkoztatott: „Igenis az uralkodás legfontosabb dolgai a hadi ügyek. Ezért az írás tisztségében szolgálók is és a fegyveres tisztségben szolgálók is tanuljátok szorgalommal a fegyverforgatást és a lovaglást! Vagyis ló, fegyver, valamint hozzá való megfelelő ruházat, ezek mindegyikéből igyekezzetek hiánytalanul készenlétben tartani...”

... 又詔曰、凡政要者軍事也。是以、文武官諸人、務習用兵、及乘馬。則馬兵・當身裝束之物、務具儲足。... 又詔して曰はく、「凡そ政要は軍事なり。是を以て、文武官の諸人も、務めて兵を用ゐ、馬に乗ることを習へ。則ち馬・兵、て當身の装束の物、務めて具に儲へ足せ。... 」とのたまふ。...

A 41. császár(nő), Jitō 持統天皇 (ur. 686–697), a shōsei zenki 稱制前紀 előző császár halála után a trónra lépési ceremónia megtartása nélkül megkezdett uralkodási időszakáról, 10. hó 2. nap:

Ötsu herceg ... Felnőttként jól beszélő, tehetséges és rendkívül tanult ember volt. Az írás volt az, amit legjobban kedvelt. A kínai verselés kibontakozása Ōsutól kezdődött (Japánban)...

³⁸ A császár akaratát, utasítását kifejező leiratnak, a *mikotonorin*ak két fajtája volt. A különleges és fontos nagy ügyről szóló *mikotonorit* a *shō* írásjeggyel, míg a szokásos, kisebb ügyről szóló *mikotonorit* a *choku* írásjeggyel jelölték.

皇子大津、．．．．。及、長辨有才学。尤愛文筆。詩賦之興、自大津始也。

皇子大津は、．．．．。長ひとなるにいたりてわかわきましくして才學かどま有す。尤もふみつくることこのも文筆を愛しみたまふ。詩賦しふの興おこり、大津より始おほれり。．．．

Néhány példa a *Shoku Nihongi*ből 続日本紀³⁹

A 42. császár, Monmu 文武天皇 (ur. 697–707), Taihō első éve 大宝元年(701) 1. hó 1. nap:

... A Császár fogadta az újévi ünnepi köszöntő szertartást az udvar főpalotájában. A szertartáshoz a főkapunál felállítottak egy olyan zászlót, amely vörösrézből készült és aranyozott háromlábú varjú figurával díszített zászlórúdon lobogott... A szillai követtől kezdve a barbár idegen országok követei két oldalt, jobbról és balról sorakoztak. **Íme, ezennel rendelkezésre állt a kultúra minden része és intézményrendszere...**

．．． 天皇御大極殿受朝。其儀、於正門樹鳥形幢。

．．．．． 蕃夷使者、陳列左右。文物之儀⁴⁰、於是備矣。

³⁹ A *Nihonshoki* a 41. tennō, Jitō császárnő 持統天皇 (ur. 686–697) történetével végződik. A *Shoku Nihongi* a 42. tennōtól, Monmu császártól 文武天皇 (ur. 697–707) az 50. tennōig, Kanmu császárig 桓武天皇 (ur. 781–806) terjedő kilenc császár 95 évnyi uralkodása alatt történt eseményeket rögzíti. Benne a 710–784 közötti időszakot a japán történelemben Nara-korszaknak hívják, amely korszakban a Tang-kori kínai jogrendszer mintájára létrehozott *ritsu-ryō* jogrendszerén alapuló császárság központi hatalmú államrendszere megszilárdult, s az udvar vezetésével nagy erővel törekedtek a kínai műveltség átvételére és az írásbeliség elsajátítására. A *Nihonshoki* összeállításával kezdődő *Rikkokushi* 六国史 (*Hat hivatalos történeti munka*) összeállítása is ezt a törekvést jelzi. A *Shoku Nihongi*ről bővebben lásd Sasayama 1989.

⁴⁰ *Bunbutsu no gi* 文物の儀: a *bunbutsu* szó a tudományt, a művészetet, a jogot, az intézményeket stb. – az összes kulturális tevékenységből eredő dolgot és intézményrendszert – takarja; a *gi* 儀 a valamivel kapcsolatos dolgokat jelöli. Az itteni példákban kihagyott részekből is tudhatóan ez a mondat arra utal, hogy megvalósult a császári udvarnak a Taika reform (Taika no kashin 大化の改新, 645) óta tartó azon törekvése, ami egy kínai birodalomhoz hasonló jogrendszeren alapuló központi hatalmú államrendszer létrehozását célozta, vagyis a császári udvar működéséhez szükséges kulturális szükségletek maradéktalanul rendelkezésre álltak. Nem utolsósorban a Tenji tennō 天智天皇 (ur. 668–671) által kezdeményezett joggyűjtemény összeállítása eredményeként végül is a *Taihō Ritsu-ryō* joggyűjtemény elkészült és rögtön kihirdetésre is került. Lásd fentebb 28. lábjegyzet és *Shoku Nihongi* 1: 32, 13. j.

... 天皇、大極殿に御しまして朝を受けたまふ。その儀、正門に鳥形の幢を樹つ。... 番夷の使者、左右に陳列す。文物の儀、是に備れり。...

Monmu 文武天皇, Keiun első éve 慶雲元年 (704) 6. hó 3. nap:

...A császári leiratban kinyilatkoztatott: „Ami a tartományok katonáit illeti, a *dan* 団 hadtestként tíz *ban* 番 csoportba osszák. És ügyeletesként a szolgálatban álló ban csoport katonáinak tíz napig tanítsák a **harci művészetet (*bugei*)**, és képezzék ki őket arra, hogy parancsra mindenképpen képesek legyenek a helyes katonai alakzatban való mozgásokra! ...

... 勅、諸国兵士、団別分為十番、毎番十日、教習武芸、必使齊整。...

... 勅 したまはく、「諸国の兵士は、団別に分ちて十番とし、番毎に十日、武芸を教へ習はせて、必ず齊整へしめよ。...

A 43. császár(nő), Genmei 元明天皇 (ur. 707–715), Wadō 4. éve 和銅四年 (711), 9. hó 2. nap:

... A császári leiratban kinyilatkozott: „Igenis, az *ej* 衛士 katonák a rendkívüli helyzetre és váratlan dolgokra való felkészülést jelentenek. Mindenképpen olyanokat alkalmazzunk *ej* katonának, akik bátorságukkal és egészségükkel katonaként megfelelnek. Azonban mindegyikük gyenge, és ráadásul **nem tanulnak harci művészetet (*bugei*) sem**. Csak nevükben *ej* katonák, s nem képesek a feladatot teljesíteni. Ha nagy veszély elébe néznek, hogyan tudnák elvégezni a fontos feladatukat? A régi írás (den 伝) nem mondja-e, hogy ha az embert nem kiképezve küldjük harcba, ezt eldobásnak mondják?⁴¹ Ezen túl csakis a főtisztre bízátok, és vele **válogattassátok ki az olyanokat, akik bátrak és a katonai feladatokra (*bu*) alkalmasak**, így minden évben váltassanak.”

⁴¹ Den 伝: régi írás, ami itt a *Lunyu* 論語 Zilu 子路 fejezetében olvasható passzusra utal („不教民戰、是謂棄之.” Tanítás nélkül háborúba vinni a népet annyi, mint a pusztulásba taszítani”, Tókei Ferenc fordítása.). Lásd *Shoku Nihongi* I: 171, 8. j.

．．．詔曰、凡衛士者、非常之設、不虞之備。必須_レ勇健_レ、堪_レ為_レ兵。而悉皆_レ冗弱、亦不_レ習_レ武芸。徒有_レ其名、而不_レ能_レ為_レ益。如臨_レ大事、何堪_レ機要。伝不_レ云乎、不_レ教_レ人戰、是謂_レ棄之。自_レ今以後、專委_レ長官、簡_レ一点勇敢便_レ武之人、每年代易焉。．．．

．．．^{みこと}詔^{のり}して曰はく、「凡^{のたま}そ衛士は、非常^{おほよ}の設^{えじ}けにして、不^{ひじょう}虞^{まう}の備^{ふく}なり。必^{かなら}ず勇健^{ようけん}にして兵^{いくさ}とするに堪^たふべきを須^{もち}める。而^しるに^しこと悉^{ことごと}く皆^{みな}冗弱^{じゆうじやく}にして、亦^{また}、武芸^{ぶげい}を習^{なら}はず。徒^{いた}にその名^な有^あて、益^{やく}を為^なすこと能^{あた}はず。如^もし大事^{だいじ}に臨^{のぞ}まば、何^{なに}ぞ機要^{きえう}に堪^たへむ。伝^{でん}に云^いはずや、人^をを教^しへずして戦^{たたか}はしむ、是^{これ}れ、棄^すつと謂^いふと。今^{いま}より以後^{のち}、専^もら長^{ちようくわん}官^{ゆだ}に委^{ようかむ}ね、勇^ぶ敢^{べん}にして武^{えら}に便^きなる人^{とし}を簡^かひ点^{てん}して、毎年^{ごと}に代易^かへしめよ」とのたまふ。

Genmei 元明天皇, Wadō 5. éve 和銅 五年 (712), 9. hó 23. nap:

... A Legfőbb Tanács a tanácskozás eredményéről a Császárnőt tájékoztatta: „Azért **értékeljük nagyra a bukō 武功 hadi tetteket**, mert az országot alapítja, és a határvidékeket megnyitja. Azért **becsüljük nagyra a bunkyō 文教 tudományt és tanítást**, mert hivatalokat hoz létre, és a népnek nyugalmat ad. ...”

．．．太政官議奏曰、建_レ国辟_レ疆、武功所_レ貴、設_レ官撫_レ民、文教所_レ崇。．．．

．．．^{だいじやうくわんぎそう}太政官議奏^{まう}して曰さく「国^たを建^きて疆^{きわ}を辟^{ひら}くことは、^{ぶくわう}武功^{とく}の貴^{とく}ぶところなり。官^{くわん}を設^{まう}け民^{たみ}を撫^なづることは、^{ぶんけう}文教^{ぶんけう}の崇^{たか}ぶるところなり。．．．」．．．

Genmei 元明天皇, Reiki első éve 靈龜元年 (715), 1. hó 10. nap:

... Az udvaron belül és kívül szolgáló írástudó és fegyverforgató hivatalnokok és tisztek közül a hatodik rangú fokozattal és ez alatti rangfokozattal rendelkezőket egy rangfokozattal előléptették.

．．．内外文武官六位以下、進_レ位一階。．．．

．．．^{ないくわん}内外^{ぶん}の文武^ぶの官^{くわん}六位以下に、^{くらゐ}位^{すず}一階を進^{すす}む。

Genmei 元明天皇, Reiki első éve 靈龜元年 (715), 5. hó 14. nap:

... Továbbá a fegyver használata a régmúlt óta létezik. Az, hogy az erősek behódolnak és a gyengék ragaszkodással viszonyulnak, ez mind **a harci erő erényéből ered**. ...

... 又五兵之用、自レ古尚矣。服レ強柔レ懷。咸因レ武徳。...

... また、五兵^{ごひやう}⁴²の用は古より尚し。強きを服^{まつろ}へ柔きを懷^{なつ}くこと、咸^{ことごと}く武徳^{ぶとく}に因^よる。...

A 44. császár(nő), Genshō 元正天皇 (ur. 715–724), Yōrō 5. éve 養老五年 (721), 1. hó 27. nap:

... A Császárnő leiratában kinyilatkoztatott: „...A **nem fegyveres szolgálatban állók és fegyveres szolgálatban állók** ezentúl, ha a szél, az eső, a villámlás és a földrengés okozta rendkívüli helyzet adódik, mind tartásotok meg magatokban azt a határozott szándékotokat, hogy szabadon megvitassátok és gondosan, helyesen vélekedjetek!” A császári leiratban ismét szólt: „Az **írástudókat (bunjin 文人)**⁴³ és a **fegyverforgatásban kiváló bushikat**⁴⁴ az állam nagyon nagyra becsüli... A **武芸 fegyverforgatásban** kiváló, a rendes hetedik rang alsó fokozatú Saeki no sukune Norimarónak, az alsó hetedik rangú Ooshiana no muraji Kogoshinak és Itayasu no imiki Inukainak, valamint a rendes nyolcadik rang alsó fokozatú Okisome no muraji Obitoronak, ezek mindegyikének a durvaszövésű selyemszövetből 10 *hiki*⁴⁵ adtak jutalmul, az összefonva fes-

⁴² *Gohyō* 五兵, vagyis öt fegyver: a kínai szóhasználatban a fegyvernemek összességét jelzi. Íj és nyíl, dárda, alabárd, gerely, lándzsa vagy más fegyverekből szimbolikusan ötfélét említve jelezték az összes fegyvernemet. Azonban Japánban a *Ritsu-ryō* jogszabály rendelkezései szerint a parasztokból a fegyveres szolgálatba berendelt katonáknak saját maguknak kellett biztosítaniuk a fegyverüket, és így rendszerint csak íj és nyíl, valamint kard jelentette a fegyverzetüket. Továbbá Japánban harci szekér nem létezett, így az erre kifejlesztett alabárd (*ka* 戈) sem volt ismert. Így itt is csak a „fegyverhasználat” kifejezésére átvett kínai szó alkalmazásáról van szó, s nem kell feltétlenül az eredeti kínai fogalom által jelzett konkrét fegyverekre gondolni.

⁴³ *Bunjin* 文人: a konfuciuánus írásokban, a jogtudományban és az írástudományban jártas írástudók, lásd *Shoku Nihongi* II. 85. 30. j.

⁴⁴ *Bushi* 武士: a fegyverforgatásban kiválók. Itt olvasható első alkalommal a *bushi* szó. Lásd *Shoku Nihongi* II: 85, 31. j.

⁴⁵ *Hiki* 疋: selyemszövet mértéke, hossza kb. 15,3 m, szélessége kb. 70 cm.

tett fonalból 10 tekercset, a kender szövetsből húsz tant⁴⁶ és kapából húsz darabot.

... 詔曰 「... 宜_下文武庶僚、自_レ今以去、若有_二風雨雷震之異_一、各存_中極言忠正之志_上。」又詔曰、文人・武士、国家所_レ重。... 武芸正七位下佐伯宿禰式麻呂、從七位凡海連興志・板安忌寸犬養、連始下置正八位首麻呂、各繩十疋、糸十絢、布廿端、鍬に十口。

... 詔^{みことり}して曰^{のたま}はく、「... 文武^{ぶんぶ}の庶僚^{ともづら}、今^{いま}より以去、若し風雨^{ふうう}・雷震^{らいしん}の異^い有らば、各^{おのおの}、極言^{きよくげん}・忠正^{ちゆうせい}の志^{こころざし}を存^{たも}つべし」とのたまふ。また、詔^{みことり}して曰^{のたま}はく、「文人^{ぶんじん}・武士^{ぶし}は国家^{こくか}の重みするところなり。...」... 武芸^{ぶげい}の正七位下佐伯宿禰式麻呂、從七位^{おほしあま}凡海連興志^{こごし}・板安忌寸犬養^{いたやす}、正八位下置始連首麻呂^{いぬかひ}に、各^{おのおの}繩^{おきぬ}十疋、糸十絢、布廿端、鍬廿口。

A 45. császár, Shōmu 聖武天皇 (ur. 724–749), Tenpyō 8. éve 天平八年 (736), 11. hó 11. nap:

...Az Asukában lévő Kiyomiharai Nagy palotájából a Nagy nyolc szigetből álló országon uralkodó Császár erénye befedi a körülvevő négy tengert, tekintélye az egész világot megrengeti. **Megfontolt, okos, művelt, erkölcsös**, és az ég alatt az uralkodásával rendet teremt. ...

... 飛鳥淨御原大宮御_一宇大八洲_二天皇、徳覆_二四海、威震_二八荒。欽明文思、經_レ天緯_レ地。...

... 飛鳥淨御原大宮^{あすかきよみはらのおおみや}に大八洲^{おほやしましらしめ}御宇^{すめらみこと}しし天皇^{とく}、徳^{しかい}、四海^{おほ}を覆^{おほ}ひ、威^あ、八荒^{はちくわう}に震^{ふる}えり。欽明文思^{きんめいぶんし}、天^{あめ}を經^{なて}にし地^{つち}を緯^{よこ}にする。...

A 46. császár(nő), Kōken 孝謙天皇 (ur. 749–758), Tenpyō Hōji 1. éve 天平宝字元年 (757), 5. hó 20. nap:

...A Császár leiratában kinyilatkoztatott: „Mint ahogy olvastam a Zhou-liban, a hadvezér feladata és a miniszter feladata különbözik. **Az ural-**

⁴⁶ Tan 端: kendersizet mértéke, hossza kb. 12 m, szélessége kb. 80 cm.

kodási ügyekben vannak nem katonai (bun 文) ügyek és katonai (bu 武) ügyek. Az urak is azt mondják, hogy úgy van. Ez okán az új ryō-jogszabályokon⁴⁷ kívül külön kinevezek egy fő császári palotaügyi hivatalfőnököt, Shibinaishōt 紫微内相, és ő kezeli majd az udvaron belüli és kívüli különböző katonai ügyeket...

... 詔曰、朕覽_レ周礼_一、将相殊_レ道、政有_二文武_一。臣亦宜_レ然。是以、新令之外、別置_二紫微内相一人、令_レ掌_二内外諸兵事_一。...
 ... 詔_レして曰はく、「朕、周礼を覽るに、将・相、道を殊にし、政_二に文武有り_一。臣も亦然るべしといふ。是を以て、新令の外に、別に紫微内相一人を置きて、内外の諸の兵事を掌らしむ。...

Kōken 孝謙天皇, Tenpyō Hōji 1. éve 天平宝字元年 (757), 8. hó 25. nap:

...A császári leiratban kinyilatkoztatott: „Az ország uralkodásának alapelve az írástudásban (*bun*) és a fegyverforgatási tudásban (*bu*) van. Egyiküket sem jó megszüntetni... Abból a célból, hogy az írástudást (*bun*) ösztönözzük, az előző császári leirattal a hivatali feladatok fontossága szerint felmérve létesítettem a hivatali földet. Azonban a fegyverforgatás művészetének (*bu*) elsajátításával kapcsolatban nem történt intézkedés. Emiatt most a hat katonai parancsnokságnál alapítsuk meg az íjász és lovas földet (*shakiden* 射騎田). Minden évben a 12. hónapban vizsgáznuk kell, hogy jól tudják-e vagy sem. A legjobbnak adjuk jutalmul a földet, s ezzel előmozdítjuk a fegyverforgatás művészetét (*bugei*). A Császári gárda parancsnokságának (Chūefu 中衛府) harminc chō⁴⁸ földet, a Palota-Kapuórség Parancsnokságának (Emonfu 衛門府), a Bal és Jobb Palotaórség Parancsnokságának (Ejifu 衛士府) és a Bal és Jobb Őrkatoná Parancsnokságnak (Hyōefu 兵衛府) tíz-tíz chō földet” – mondotta.

... 勅曰、治_レ国大綱、在_二文_一与武。廢_レ一不_レ可。...
 向來放_レ勅、為_レ勸_二文才_一、隨_二職閑要_一、量置_二公田_一。但至_レ脩_レ武、未_レ有_二処分_一。今故六衛置_二射騎田_一、每年季冬、宜_レ試_二優

⁴⁷ Új ryō-jogszabály (*atarashiki ryō* 新令): az ezen a napon kihirdetett Yōrō-ryōra 養老令 utal, lásd *Shoku Nihongi* III: 186, 11. j.

⁴⁸ Chō 町: kb. 1 hektár.

劣_二以給_一超群_一、令_{上レ}興武芸。其中衛府卅町、衛門府・左右衛士府・左右兵衛府各十町。

... 勅^{みことのり}して曰はく、「^{くにをさむる}大綱^{たいかう}は、^{ぶん}文と^ぶ武とにあり。一をだに廢むるは可からず。... 向來、^{さきより}勅^{みことのり}を放して^{いだ}文の^{ぶん}才^{さい}を^{すす}勸^{なほ}めむが^{ため}に、^{つかさ}職^{かんえう}の^{した}閑^が要^りに^{はか}随^ひひて^{くう}量^りて^お公^た田^だを^を置^く。但、^な武^ぶを^を脩^さむるに至りては、^{しよ}処^{ぶん}分^有らず。今故に^い六^む衛^にに^お射^ま騎^り田^をを^お置^き、^{まい}毎^{ねん}年^き季^{とう}冬^にに、^{まさ}優^り劣^をを^こ試^みて^こ超^し群^にに^な給^ひ、^ぶ武^芸を^{おこ}興^さし^むべし。その中衛府に卅町、衛門府・左右衛士府・左右兵衛府に各十町」とのたまふ。

A 47. császár, Junnin 淳仁天皇 (ur. 758–764), Tenpyō Hōji 8. éve 天平宝字八年 (764), 12. hó 13. nap:

... A Yamato tartomány főnöke, a rendes negyedik rangú Sakanoue no imiki Inukai eltávozott. A jobb oldali eji kapitánya, a külső alötödik rang alsó fokozatú Ōkuni fia. **Még fiatal korában dicsérték a fegyverforgatási tudásáért.** ...

... 大和守正四位上坂上忌寸犬養卒。右衛士大尉外従五位下大
国之子也。小以_二武才_一見_レ称。...

... やまとのかみ ^{さかのうへ} 正四位上坂上忌寸犬養卒しぬ。右衛士大尉外従五位
下大國が子なり。小くして武才を以て称めらる。...

A 48. császár(nő), Shōtoku 称徳天皇 (ur. 764–770), Jingo Keiun 2. éve 神護景雲二年 (767), 6. hó 21. nap:

... Tájékoztatták a (Császárnőt): „A fácán a jó alattvalók egyként kifejezett hűséges óhajára adott válasza. Ami fehér színét illeti, az annak a jele, hogy a magasztos császári udvarban az erényes és bölcs uralkodók egymást követik a trónon, és a népen uralkodnak. Az, hogy azt a tartományt, (ahol a fehér fácánt találták,) **Musashinak 武蔵 hívják, azt a örömteli boldogságot fejezi ki, hogy már begyűjtötték a fegyvereket,**⁴⁹ és tisztelik az írástudás készségét. ...

⁴⁹ Itt a tartomány nevének írása, Musashi 武蔵 alapján értelmezték, vagyis a *mu* 武 írásjegyen a fegyvert, a *sashi* 蔵 írásjegyen pedig a raktárt értették.

... 奏云、雉者斯良臣一心忠貞之応、白色乃聖朝重光照臨之符。
 国号_二武蔵_一、既呈_二戦_レ武崇_レ文之祥_一。...
 ... 奏して云はく、「雉は斯れ良臣の一心忠貞の応なり。白色
 は乃ち聖朝の重光照臨の符なり。国を武蔵と号くるは、既に武を
 戦め文を崇ぶる祥を呈す。...

A 49. császár, Kōnin 光仁天皇 (ur. 770–781), Hōki 11. éve 宝亀十一年 (780),
 3. hó 16. nap:

... Ismét tisztelettel szólt a (Császárhoz): „Igenis, ahhoz a kilencféle jó hatásnak⁵⁰ teljesülése szükséges, hogy a világot előmozdítsuk és jóra tanítsuk. Ahhoz, hogy a büntetteket megsemmisítsük és az ország határait megfélemlítsük, a fegyverek hét erényére⁵¹ kell támaszkodnunk. **Ami az írástudást és a fegyverforgatás művészetét illeti, ezek egyikét sem szabad megszüntetni.** Azonban a tartományok katonái között jelenleg sokan vannak olyanok, akik általában gyenge testűek, így hiába engedünk nekik a yō 庸⁵² adójukból, ez az állami kincstárnak nem hoz semmi hasznot. A tartományi főnökök és a hadi parancsnokok a maguk hasznára önkényesen dolgoztatják őket, és eddig soha nem tanulták meg a fegyverforgatást. Az íjakat és lovakat kiosztják, de fűvet, tűzifát vágnak velük. Ha esetleg őket harcba küldenék, ezt csak eldobásnak mondhatjuk.⁵³ Mi alázattal úgy véljük: Kivéve a három tartományt, ahol ellenőrző sorompót helyeztek el,⁵⁴ és a fővárostól messze eső, de az ország védelmére fontos vidékeket, a tartomány nagysága szerint megállapítjuk a kvótát. A kvóta szerint a gazdag parasztok közül olyanokat válasszunk ki, akik alkalmasak az íjászatra és a lovaglásra, és szolgál-

⁵⁰ *Kyū kō* 九功: a kilencféle jó hatás: víz, tűz, fém, fa, föld, élelem, helyes erény, helyes használat, valamint gazdagabbá tétel, ami a nép jólétének biztosításához szükséges. A kínai *Írások könyvéből* (*Shujing* 書經) vett fogalom. Lásd *Shoku Nihongi* V: 134, 5. j.

⁵¹ *Shichi toku* 七徳: *bu no shichi toku* 武の七徳, a *bu* 武 hét erénye, lásd a *Tavaszkok és ősök* (*Chunqiu* 春秋) kínai krónika egyik kommentárjának (*Zuozhuan* 左傳), Xuan gong fejezetében: „... 武有_二七徳_一.” Lásd *Shoku Nihongi* V: 134, 6. j.

⁵² *Yō* 庸 adó: szövetben és rízben beszolgáltatandó adó.

⁵³ A *Lunyu* Zilu fejezetéből, lásd 41. lábjegyzet.

⁵⁴ *Sankan* 三関, három ellenőrző sorompó: Ise tartomány *suzukai* 鈴鹿 ellenőrző sorompó, Mino tartomány *fuwai* 不破 ellenőrző sorompó és Echizen tartomány *Arachi-beli* 愛発 ellenőrző sorompó. Ezt a három ellenőrző sorompót katonai célból helyezték el, hogy a fővárosból valamilyen okból az északkeleti vidékre menekülni kívánókat ellenőrizzék. Lásd *Shoku Nihongi* I: 392, 20. j.

latba állásként **csakis a fegyverforgatás művészetére tanítsuk**, és így sorozzuk be őket – így véljük...”

... 又奏稱、濟_レ世興_レ化、寔_レ佇_二九功_一。討_レ罪威_レ辺、亦資_二七徳_一。文武之道廢_レ一不可。但今諸国兵士、略多_二羸弱_一、徒免_二身庸_一、不_レ帰_二天府_一。国司・軍毅、自恣駟役、曾未_二貫習_一。弓馬唯給、採_二刈薪草_一。縦使_二以_レ此赴_レ戦、謂_二之棄_一矣。臣等以為、除_二三関・辺要_一之外、隨_二国大小_一以為_レ額、仍点_二殷富百姓才堪_一弓馬者_上、每_二其当番_一、**專習_二武芸_一**、属_レ有_二徴発_一。...

... また奏して稱さく、「世を濟ひ化を興すこと、寔に九功を俸つ。罪を討ち邊を威すことは、又七徳に資る。文武の道、一を廢すとも不可なり。但し今、諸国の兵士、略ね羸弱なるひと多く、徒に身の庸を免して天府に帰せず。国司・軍毅、自ら恣に駟役して、曾て未だ貫習せず。弓馬を唯給し、薪草を採刈らしむ。縦ひ此れを以て戦に赴かしむとも、これを棄と謂う。臣ら以為へらく、「三関・辺要を除く外は、国の大小に隨ひて額とし、仍て殷富の百姓の才弓馬に堪へたる者を点ひて、その当番毎に**専ら武芸を習はしめ、徴発すること有るに属てむ**」とおもふ。...

Összefoglalás

A fentiekben vizsgált korai hivatalos japán történeti írásokból kiolvasható az, hogy a később a *bushik* számára alapértéket jelentő *bu* 武 és *bun* 文 fogalom a császári udvarban legkésőbb a 8. század közepére már jól ismert volt, és az is, hogy a kínai írásbeliség japán átvétele miként történt. Azonban ugyanezen írások vizsgálata alapján az is megállapítható, hogy elsősorban a *bushik* „munkája” volt a *bu* fogalommal jelzett tevékenységnek a szellemi és a harci képességet ötvöző *budōvā* 武道 való továbbnemesítése, erkölcsi és magatartási kódexszé emelése. A Nara-kor végétől, különösen a Heian-korba lépve ugyanis a császári család és az udvari nemesség szinte teljes mértékben elszakadt a fegyveres tevékenységtől, ahogy a *Gukanshō* 愚管抄 szerzője, Jien 慈円 (1152–

1225) szomorúan említi a *bushik* előretörésének okát elemezve.⁵⁵ Vagyis az uralkodói réteggé emelkedéssel és az uralkodási tapasztalatok birtokában a *bushik* fogalmazhatták meg a *bu* tevékenységben rejlő embernemesítő tulajdonságok jelentőségét. Ezzel megteremtették annak az alapját, hogy a *budō* a szellemi és fizikai értéket magában foglaló japán hagyományos kultúrává fejlődjön. Így érthetővé válik az is, hogy a *budō* fogalom miért hat a mai napig a japánokra.

ELSŐDLEGES FORRÁSOK

- Azuma kagami* 吾妻鏡 1–2 [Shintei zōho Kokushi taikai <Fukyū ban>新訂増補 国史大系 <普及版>] (Rev. and ed.): Kuroita Katsumi 黑板勝美. 1995., 13. print. Tokió: Yoshikawa kōbunkan.
- Zenyaku Azuma kagami*全譯吾妻鏡 1–5, 別卷 1. Supervision: Nagahara, Keiji 永原慶二, Trans. and annotation: Kishi Shōzō 貴志正造. 2001/2002. Tokió: Shin Jinbutsu ōrai sha.
- Baishōron*梅松論. [Gunsho ruijū dai 20 shū ge, maki 371 群書類從第二十輯下卷三百七十一]. 1988. 3. rev. ed., 8. print. Tokió: Zoku Gunsho ruijū kansei kai.
- Chūsei seiji shakai shisō jō* 中世政治社会思想上 [Nihon shisō taikai shinsō ban 日本思想大系 新装版] (Rev. and annotation): Ishii Susumu 石井進; Ishimoda Shō 石母田正; Kasamatsu Hiroshi 笠松宏至; Katsumata Shizuo 勝俣鎮夫; Satō Shinichi 佐藤進一. 1994. Tokió: Iwanami shoten.
- Gishi wajin den, Gokanjo wa den, Sōsho Wakoku den, Zuisho Wakoku den* 魏志倭人伝・後漢書倭伝・宋書倭国伝・隋書倭国伝. (Rev. and tr.): Wada Sei 和田清; Ishihara Michihiro 石原道博. 1976., 33. kiadás. Tokió: Iwanami shoten.
- Gorin no sho* 五輪書 [Waido ban Iwanami bunko 33-002-1]. Írta: Miyamoto Musashi 宮本武蔵, (rev. and annotation): Watanabe Ichirō 渡辺一郎. 1991. Tokió: Iwanami shoten.
- Gukanshō* 愚管抄 [Nihon kotenbungaku taikai 日本古典文学大系 86]. (Rev. and annotation): Okami Masao 岡見正雄; Atamatsu Toshihide 赤松俊秀. 1967. Tokió: Iwanami shoten.
- Hagakure jō, chū, ge* 葉隠上・中・下. [Iwanami bunko 岩波文庫 33-008-1/2/3]. (Rev. and ed.): Watsuji Tetsurō 和辻哲郎; Furukawa Tetsushi 古川哲史. 1940/1941. Tokió: Iwanami shoten.
- Heihō kadensho, fu*・*Shinkage ryū heihō mokuroku no koto* 兵法家伝書 付・新陰流兵法目録事 [Iwanami bunko 岩波文庫 33-026-1]. Írta Yagyū Munenori 柳生宗矩, (rev. and annotation): Watanabe Ichirō 渡辺一郎. 1986. Tokió: Iwanami shoten.
- Heike monogatari jō, ge* 平家物語上・下. [Nihon kotenbungaku taikai 日本古典文学大系32, 33.] (Rev. and annotation): Takagi Ichinosuke 高木市之助; Ozawa Masao 小沢正夫, Atsumi Kaoru 渥美かをる; Kindaichi Haruhiko 金田一春彦. 1959,1960. Tokió: Iwanami shoten.
- Heike monogatari* 平家物語 1–2 [Nihon kotenbungaku zenshū 日本古典文学全集 29, 30.] (Annotation and tr.): Takagi Ichinosuke 高木市之助. 1973, 1975. Tokió: Shōgakukan.
- Hikawa seiwa* 氷川清話 [Katsu Kaishū zenshū 勝海舟全集 21]. 1973. Tokió: Kōdansha.

⁵⁵ *Gukanshō* 愚管抄 (*Egy együgyű ember feljegyzései*, 1220): az első japán történetelméleti írás, melyben a buddhista Tendai iskola főapátja, Jien 慈円 (1155–1225) a Jinmu császártól 神武天皇 a Juntoku császárig 順徳天皇 (ur. 1210–1221) tartó császári történet változásait elemzi a *dōri* 道理, „okszági” elméleten keresztül. Lásd *Gukanshō* 1967; Osumi 1999.

- Hōjōki, Tsurezuregusa* 方丈記 徒然草 [Nihon kotenbungaku taikai 日本古典文学大系30] (Rev. and annotation): Nishio Minoru 西尾實. 1957. Tokiō: Iwanami shoten.
- Jikkīnshō* 十訓抄. [Iwanami bunko 岩波文庫 30-120-1]. (Rev.): Nagatsumi Yasuaki 永積安明. 1997., 4. print. Tokiō: Iwanami shoten.
- Jikkunshō* 十訓抄. [Shinpen Nihon kotenbungaku zenshū 51 新編 日本古典文学全集 51]. (Rev., annotation and tr.): Asami Kazuhiko 浅見和彦. 1997. Tokiō: Shōgakukan.
- Kinsei buke shisō* 近世武家思想 [Nihon shisō taikai 日本思想大系 27]. (Rev. and annotation): Ishii Shirō 石井紫郎. 1974. Tokiō: Iwanami shoten.
- Kojiki* 古事記 [Nihon shisōtaikai 日本思想大系 1]. (Rev. and annotation): Aoki Kazuo 青木和夫; Ishimoda Shō 石母田正; Kobayashi Yoshinori 小林芳規; Saeki Arikiyo 佐伯有清. 1982. Tokiō: Iwanami shoten.
- Kojiki, Norito* 古事記 祝詞 [Nihon kotenbungaku taikai 日本古典文学大系 1.]. (Rev. and annotation): Kurano Kenji 倉野憲司; Takeda Yūkichi 武田祐吉. 1958. Tokiō: Iwanami shoten.
- Kōyō gunkan jō, chū, ge* 甲陽軍鑑 上、中、下. (trans.) Koshihara Tetsurō 腰原哲郎. 1979. Tokiō: Kyōikusha.
- Mikawa monogatari, Hagakure* 三河物語 葉隠 [Nihon shisō taikai 日本思想大系 26.] (Rev. and annotation): Saiki Kazuma 齋木一馬; Okayama Taiji 岡山泰四; Sagara Tōru 相良亨. 1974. Tokiō: Iwanami shoten.
- Nan Taiheiki* 難太平記. [Gunsho ruijū dai 21 shū, maki 398 群書類従第廿一輯卷三百九十八]. 1988. 3. rev. ed., 8. print. Tokiō: Zoku Gunsho ruijū kansei kai.
- Nihonshoki jō, ge* 日本書紀上下 [Nihon kotenbungaku taikai 日本古典文学大系 67, 68.]. (Rev. and annotation): Sakamoto Tarō 坂本太郎; Ienaga Saburō 家永三郎; Inoue Mitsusada 井上光貞; Ōno Susumu 大野 晋. 1965, 1967. Tokiō: Iwanami shoten.
- Ritsu-Ryō* 律令 [Nihon shisō taikai shinsō ban 日本思想大系 新装版]. (Rev. and annotation): Inoue Mitsusada 井上光貞; Seki Akira 関 晃; Tsuchida Naoshige 土田直鎮; Aoki Kazuo 青木和夫. 1994. Tokiō: Iwanami shoten.
- Kodegiri Ichūn* 小出切一雲. *Sekiun ryū kenjutsusho* 夕雲流劍術書. In: *Nihon budō taikai dai 9 kan* 日本武道大系第九卷. 1982. Kiotō: Dōhōsha, 258–277.
- Shinpan Shiryō ni yoru Nihon no ayumi – Kinsei hen* 新版史料による日本の歩み—近世編 (eds.) Kodama Kōta 児玉幸多; Sasaki Junnosuke 佐々木潤之介. 2003., 3. print. Tokiō: Yoshikawa kōbunkan.
- Shoku Nihongi* 1–5 続日本紀一—五 [Shin Nihon kotenbungaku taikai 12–16 新日本古典文学大系 12–16] (Rev. and annotation): Aoki Kazuo 青木和夫; Inaoka Kōji 稲岡耕二; Sasayama Haruo 笹山晴生; Shirafuji Noriyuki 白藤禮幸. 1989, 1990, 1992, 1995, 1998. Tokiō: Iwanami shoten.
- Shoku Nihongi sakuin, nenpyō* 続日本紀 索引年表 [Shin Nihon kotenbungaku taikai bekkān 新日本古典文学大系別巻], Sasayama Haruo 笹山晴生 – Yoshimura Takehiko 吉村武彦 (eds.) 2000. Tokiō: Iwanami shoten.
- Shōtoku taishi shū* 聖徳太子集 [Nihon shisō taikai 日本思想大系 2.] (Rev. and annotation): Ienaga Saburō 家永三郎; Fijieda Akira 藤枝晃; Hayashima Kyōshō 早島鏡正; Tsukishima Hiroshi 築嶋裕. 1975. Tokiō: Iwanami shoten.
- Taiheiki* 太平記 1–3 [Nihon kotenbungaku taikai 日本古典文学大系34-36] (Rev. and annotation): Gotō Tanji 後藤丹治; Kamata Kisaburō 鎌田喜三郎. 1961/63. Tokiō: Iwanami shoten.
- Taionki, Oritaku shiba no ki, Rantō koto hajime* 戴恩記、折りたく柴の記、蘭東事始 [Nihon kotenbungaku taikai 日本古典文学大系95]. (Rev. and annotation): Odaka Toshio 小高敏郎; Matsumura Akira 松村明. 1964. Tokiō: Iwanami shoten.
- Yamaoka Tesshū 山岡鉄舟 2003. *Ken Zen wa* 劍禪話. Takano Kiyoshi 高野澄 (ed.) Tokiō: Tachibana shuppansha.

Yamaoka Tesshū 山岡鉄舟 1971. *Bushidō – Bunbu ryōdō no shisō* 武士道 – 文武両道の思想 – [Kadokawa sensho 角川選書 47]. Katsu Kaishū 勝海舟 (Commented); Katsube Mitake 勝部真長 (ed.). Tokió: Kadokawa shoten.

HIVATKOZOTT SZAKIRODALOM

- Benett, Alexander 2009. *Bushi no seishin (etosu) to sono ayumi – Bushidō no shakai shisōshi teki kōsatsu* – 武士の精神とその歩み – 武士道の社会思想的考察. Kiotó: Shibunkaku shuppan.
- Bitō Masahide 尾藤正英 (ed.) 1985. „Studies on Bushi (Samurai).” *Acta Asiatica* 49. Tokió: Tōhō Gakkai.
- Blomberg, Catharina 1995. *The Heart of the Warrior – Origins and Religious Background of the Samurai System in Feudal Japan*. Sandgate, Folkestone, Kent: Japan Library.
- Haruta Kunio 春田國男 1994. „Ishiki Kaii jōrei no kenkyū – Bunmei kaika to shomin seikatsu no sōkoku 違式註違条例の研究 – 文明開化と庶民生活の相克 – (A Research of Ishiki Kaii ordinance – The conflict of Westernization and the common people’s life in Japan).” *Bulletin of Beppu University Junior College* 13: 33–48.
- Inoue Mitsusada 井上光貞 1983. „Nihonshoki’ no seiritsu to kaishaku no rekishi 『日本書紀』の成立と解釈の歴史.” In: Inoue Mitsusada 井上光貞 (ed.) *Nihonshoki* 日本書紀 [Nihon no meicho 日本の名著 1.]. Tokió: Chūōkōronsha, 7–54.
- Inoue Mitsusada 井上光貞 2001. „Nihon Ritsu-Ryō no seiritsu to sono chūshakusho 日本律令の成立とその注釈書.” In: *Ritsu-Ryō* 律令 [Nihon shisō taikai shinsō ban 日本思想大系新装版] (rev. and annotation): Inoue Mitsusada 井上光貞; Seki Akira 関 晃; Tsuchida Naoshige 土田直鎮; Aoki Kazuo 青木和夫 (revs. and notes:). *Ritsu-Ryō* 律令 [Nihon shisō taikai shinsō ban 日本思想大系新装版] Tokió: Iwanami shoten, 743–810.
- Ishizaka Yūji 石坂友司 2013. „Chūgakkō hoken taiiku ni okeru budō hisshūka no eikyō to jūgyō tenkai ni kannsuru ichi kōsatsu 中学校保健体育における武道必修化の影響と授業展開に関する一考察.” *Liberal Arts Kanto Gakuen University* 21: 1–11.
- Ōmori Nobumasa 大森宣昌 1991. *Bujutsu densho no kenkyū – Kinsei budōshi e no apurōchi* 武術伝書の研究 – 近世武道史へのアプローチ. Tokió: Chijinkan.
- Sasayama Haruo 笹山晴生 1989. „Shoku Nihongi to kodai no shisho 続日本紀と古代の史書.” In: *Shoku Nihongi* 1. 続日本紀一 [Shin nihon kotenbungaku taikai 新日本古典文学大系12] (rev. and annotation): Aoki Kazuo 青木和夫; Inaoka Kōji 稲岡耕二; Sasayama Haruo 笹山晴生; Shirafuji Noriyuki 白藤禮幸. Tokió: Iwanami shoten, 475–533.
- Takahashi Susumu 高橋進 1990. „Yagyū Shinkageryū heihō densho no shisō taikai (dai ichi bu) – ‘Dai ichi densho no kaidoku to shinpō ron 柳生新陰流兵法伝書の思想体系 (第一部) – 「第一伝書」の解説と心法論.” *Tetsugaku shisō ronshū* 哲学思想論集 [Tsukuba Daigaku 筑波大学]15: 1–50.
- Takigawa Seijirō 瀧川政次郎 1966. *Ritsu-Ryō no kenkyū* 律令の研究. Tokió: Tōkō shoin.
- Tsuda Sōkichi 津田左右吉 1953. *Bushi bungaku no jidai* 武士文学の時代 [Bungaku ni arawareru kokumin shisō no kenkyū dai 2 kan 文学に現われたる国民思想の研究 第二卷]. Tokió: Iwanami shoten.
- Watatani Kiyoshi 綿谷雪 2011. *Nihon bugei shōden* 日本武芸小伝. Tokió: Kokusho kankō kai.
- Yamaji, Masanori 1993. *Bu 武, avagy a samurájok gondolatvilágáról – forrástanulmányok a japán művelődéstörténethez*. Kandidátusi értekezés, Budapest.
- Yamaji, Masanori 1993a. „Sugió – Test és lélek edzése.” *Keletkutatás* 1993 / ősz: 156–167.

- Yamaji, Masanori 1994. „Isszai Csodzan: A macska fantasztikus tudománya – avagy a szamurájok gondolatvilága.” *Keletkutatás* 1994 ősz: 71–83.
- Yamaji, Masanori 1996. „Sugyō: The Cultivation of Body and Soul – A special aspect of the cultural history of Japan.” *ELTE Japán-Tanulmányok* 1. Budapest: Japán Tanszéki Szakcsoport, 84–102.
- Yamaji Masanori 山地征典 1998. „Bushu no shisō ni tsuite no jakkan no kōsatsu – Futatsu no shinpō ron – 武士の思想についての若干の考察 – 二つの心法論 –.” In: *Shintai undō bunka gakkai* (ed.) *Bu to chi no atarashii chihei* 武と知の新しい地平. Kiotó: Shōwadō, 96–105.
- Yamaji Masanori 山地征典 2004. „Bun” to „Bu” – Bushu no shisō kenkyū ni yosete – 「文」と「武」 – 武士の思想研究によせて –. In: Judit Árokay, Klaus Vollmer (Hrsg.) *Süden des Worts. Festschrift für Roland Schneider zum 65. Geburtstag*, (Mitteilungen der Gesellschaft für Natur- und Völkerkunde Ostasiens - Band 141.) Hamburg, 467–490.
- Yamaji, Masanori 2005. „Gyerek a japán jog- és kultúrtörténetben.” In: Felföldi Szabolcs (szerk.) *Abhivádana – Tanulmányok a hatvanéves Wajtilla Gyula tiszteletére*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Ókortörténeti Tanszék, 339–357.
- Yamaji, Masanori 2007. „Hope and Anxiety – Kakun, the Japanese ‘Household Precepts’.” In: Szerdahelyi István – Wintermantel Péter (szerk.) *Japanológiai körkép*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 167–182.
- Yamaji, Masanori 2005. „Kakun, a japán ‘családi intelmek’.” In: Birtalan, Ágnes (szerk.) *Bolor-un gerel – Essays presented in Honour of Kara György*. Budapest: ELTE Belső-ázsiai Tanszék, 649–658.
- Yuasa Yasuo 湯浅泰雄 1986. *Ki, Shugyō, Shintai* 気 修行 身体. Tokió: Hirakawa shuppansha.

Internetes címek

Honchō bugei shōden 本朝武芸小伝.

<http://kindai.ndl.go.jp/info:ndljp/pid/927114>

Baishōron (Bungoban) 梅松論 (文語版)

www.geocities.jp/hgonzaemon/baishouron.html

Suma kaigan wo mamori sodateru jōrei 須磨海岸を守り育てる条例, 2008. 03. 31.

http://www.city.kobe.lg.jp/information/data/regulations/rule/reiki/reiki_honbun/k302RG0001438.html#e000000050

Kyōiku kihonhō 教育基本法

<http://law.e-gov.go.jp/htmldata/H18/H18HO120.html>

Kaisei zengo no Kyōiku kihon hō no hikaku 改正前後の教育基本法の比較

http://www.mext.go.jp/b_menu/kihon/about/06121913/002.pdf

Monbu Kagaku Shō 文部科学省, the Ministry of Education, Culture, Sports, Science & Technology <http://www.mext.go.jp/>

Shin Gakushū shidō yōryō · Ikiru chikara: dai 2 shō Kaku kyōka, dai 7 setsu Hoken taiku

新学習指導要領 · 生きる力 第2章 各教科 第7節 保健体育

http://www.mext.go.jp/a_menu/shotou/new-cs/youryou/chu/hotai.htm

Japan Society for Studies in Cartoons and Comics 日本マンガ学会

<http://www.jscc.net/>

Kyoto International Manga Museum 京都国際マンガミュージアム

<http://www.kyotomm.jp/>

Manga de kaki nokosu Higashi Nihon Daishinsai ~ Sutōrii 311 are kara 3 nen 漫画で
描き残す東日本大震災 ~ ストーリー311 あれから3年 ~
<http://www.frequency.com/video/facebook-r5/162695614>
National Museum of Ethnology 国立民族学博物館
<http://www.minpaku.ac.jp/>